Permąstant teisės į minties laisvę sampratą šiuolaikinėje realybėje

ASTA BENETYTĖ

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: asta.benetyte@mruni.eu

DOVYDAS SAJENKO[1]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
El. paštas: dosajenko@stud.mruni.eu

JUOZAS VALČIUKAS[2]

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: vjuozas@mruni.eu

SANTRAUKA. *Teisės į minties laisvę sampratos permąstymas dabartinėje saugumo atmosferoje yra neišvengiamas. Tam gali pasitarnauti filosofo Imanuelio Kanto autonomijos principas, kurio pagrindu skyriuje diskutuojama teisės į minties laisvę ir jos sampratos tematika. Keliamas klausimas, ar tradicinis teisės skirstymas į forum internum ir forum externum nėra atgyvenęs ir teisės į minties laisvę atveju galimai neatitinkantis realybės. Lyginamosios analizės būdu apžvelgiama, kaip skiriasi konstitucinis teisinis reguliavimas Europos valstybėse. Taip pat analizuojama teisės į minties laisvę interpretacija, išdėstyta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. Galiausiai atkreipiamas dėmesys į šios dienos iššūkius – dezinformaciją, propagandą ir neapykantos kurstymą – kaip netiesioginę intervenciją į teisės į minties laisvę esmę. Straipsnyje konstatuojama, kad autonomijos principu kaip metodologiniu pagrindu galima pasiremti permąstant teisės į minties laisvę turinio esmę. Sutinkant, kad minties laisvės samprata yra pakitusi, pažymima, kad reikalingas ir paplitusio skirstymo į forum internum ir forum externum pokytis. Minties laisvei apsaugoti pravartu toliau plėtoti išplėstinės minties sampratos teisėje įsitvirtinimo galimybių tyrimus. Konstitucinis teisinis reguliavimas Europoje yra panašus, dažniausiai lakoniškai apibrėžiantis teisės į minties laisvę nuostatą. Teismų*

[1] ORCID: 0009-0003-3021-6865.

[2] ORCID: 0000-0002-6669-8558.

praktika teisės į minties laisvę klausimu dažniausiai ją analizuoja netiesiogiai, t. y. per teisės į sąžinės, religijos, orumo ar privatumo aspektus. Šiuolaikinėje realybėje, kurioje teisė į minties laisvę laikoma demokratinės visuomenės pagrindu, kuomet smegenų skenavimo ir minčių skaitymo technologijos nuolat tobulinamos, kai dezinformacijos, propagandos mašina ir neapykantos kurstymo atvejų gausa skverbiasi į socialinio gyvenimo realybę, koreguodami asmens, asmenų grupės ar visuomenės mąstymą, mintis ir vertybines nuostatas, neišvengiamai tampa svarbu permąstyti teisės į minties laisvę sampratą. Nes permąstant teisę į minties laisvę, permąstomi ir demokratijos esmės ir jos atsparumo klausimai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: teisė į minties laisvę, autonomijos principas, vertybinis teisės aiškinimo metodas, dezinformacija, propaganda, neapykantos kurstymas, antisemitizmas.

ĮVADAS

Dabartinė socialinė ir teisinė realybė neatsiejama bent nuo trijų kategorijų. Pirma, viešasis diskursas vis labiau sukoncentruotas į autonomijos, autonomiškumo reikšmę, reaguojant į augančios daugialypės valstybės ar tam tikrų įtakos grupių poveikio asmens, organizacijos ar tam tikros teritorijos laisvę. Nuo Grenlandijos ar Europos Sąjungos, kaip tarptautinės organizacijos, autonomijos ar Lietuvos radijo ir televizijos (toliau – LRT), kaip nacionalinio visuomeninio transliuotojo, autonomiškumo iki asmens autonomijos minties, sąžinės ar religijos klausimai tampa tarptautinių ginčų ar teismo proceso nacionaliniu lygmeniu dalimi. Antra, saugumo tarptautine, nacionaline ir asmenine prasmėmis sąvokos tapo teisininkų ir politikų oficialių kalbų, tarpvalstybinių susitarimų ir ginčų socialiniuose tinkluose dalimi. Trečia, minties laisvė, nors kaip kategorija vis dar laikytina pamirštąja, pavyzdžiui, moksle ar teismų praktikoje, dėl visa apimančios skaitmeninės invazijos į mąstymo procesą ir dirbtinio intelekto kūrimo lenktynių, pristatant kasdien vis naujus produktus, kuriais siekiama nuspėti ir sužinoti viešai dar neišsakytų žmogaus minčių turinį, yra ir turėtų būti vis labiau traktuojama kaip egzistencinės svarbos teisės tema Europoje ir globaliu mastu. Visos trys kategorijos – autonomija, saugumas ir minties laisvė – tarpusavyje tampriai susijusios ir šiandieną sudaro tai, kas lemia žmogaus, visuomenės ir demokratijos padėtį ir ateitį.

Šiame skyriuje dvejopai permąstoma teisės į minties laisvę samprata. Iš vienos pusės, pasitelkiant Imanuelio Kanto moralės teoriją kaip metodologinį pagrindą, diskutuojama teisės į minties laisvę sampratos klausimais. I. Kantas savo raštuose analizavo minties laisvės koncepciją, o jo moralės teorija neatsiejama nuo autonomijos laisvės principo. Skyriuje keliama hipotezė, kad teisės į minties laisvę turinio permąstymui įtakos galėtų turėti I. Kanto autonomijos principas kaip metodologinis pagrindas. Iš kitos pusės, šiuolaikinėje realybėje minties laisvė patiria tokių iššūkių, kokių nebuvo galima prognozuoti I. Kanto gyvenamu

laikotarpiu. Permąstyti minties laisvės sampratą per šios dienos prizmę reiškia, kad teisės į minties laisvę sampratos studijos turi atliepti aktualaus laikmečio iššūkius, kuriais skverbiamasi į minties formavimosi ir apskritai asmens mąstymo procesą. Visa tai turint galvoje, be kita ko, kyla poreikis diskutuoti, ar teisėje žmogaus teisių klausimais paplitęs skirstymas į *forum internum* ir *forum externum* vis dar yra aktualus. Teisė į minties laisvę iki šios dienos teismų praktikoje suprantama kaip žmogaus teisė vidiniu (*forum internum*) požiūriu, kurios reguliuoti jokia valstybės teisė negali. Kita vertus, atsiranda mokslinių diskusijų, kuriomis siūloma kalbėti apie išplėstinės minties sampratą teisėje, kurios aiškinimas padėtų teisę į minties laisvę apsaugoti reaguojant į aktualius iššūkius. Taigi šiame skyriuje siūloma kantiškai ir šiuolaikiškai dėliojant minties laisvės kontūrus permąstyti teisės į minties laisvę sampratą ir tai, kaip šiuo metu teisė į minties laisvę yra ir galėtų būti įtvirtinta ir aiškinama teisiniame diskurse.

Siekiant išsikelto tikslo, skyriuje bandoma įgyvendinti užsibrėžtus uždavinius. Pirma, remiantis I. Kanto autonomijos principu kaip metodologiniu pagrindu diskutuojama minties laisvės sampratos klausimais. Antra, teisės į minties laisvę kontekste diskutuojama skyriuje apie skirstymo į *forum internum* ir *forum externum* galimybes atliepti minties laisvei kylančius iššūkius šiuolaikinėje demokratijoje. Trečia, lyginamosios analizės metodu analizuojamas pasirinktų užsienio valstybių konstitucinis teisinis reguliavimas. Ketvirta, nagrinėjami teisės į minties laisvę definicijos ir turinio išaiškinimai analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus. Ypač dėmesio skiriama vertybiniam teisės aiškinimo metodui, kuris, manytina, galėtų būti esminis atskleidžiant teisės į minties laisvę turinio elementus jautriose europiniu lygmeniu bylose. Penkta, koncentruojamasi į praktinius šios dienos iššūkius, kurie tiesiogiai ir netiesiogiai kelia iššūkių teisės į minties laisvę įgyvendinimui. Konkrečiai, dezinformacijos ir propagandos keliama grėsmė tiesiogiai veikia asmens ir visuomenės minties (vystymosi) laisvę, turint ketinimą nuosekliai keisti nusistovėjusias mintis, nuostatas, vertybinius orientyrus. Neapykantos kurstymo ir antisemitinių idėjų sklaidos atvejais taipogi daroma netiesioginė įtaka minties laisvei. Tiksliau, netrukdomai ir laisvai mąstyti, formuluoti idėjas tarp tam tikrų asmenų grupių.

1. TEISĖS Į MINTIES LAISVĘ PERMĄSTYMAS REMIANTIS IMANUELIO KANTO TEORIJA: FILOSOFINĖ PERSPEKTYVA

Žmogaus mintis, pats mąstymas arba mąstymo būdas yra viena iš esminių temų moralės ir teisės filosofo Imanuelio Kanto knygose. Jo argumentacija minties laisvės tematika glūdi diskusijoje apie protą, kuris pagal I. Kantą tiesiogiai susijęs su kritinio mąstymo gebėjimais. Kritinis mąstymas kaip procesas, kuris išlaisvina žmogų, yra filosofo tyrimų objektas. Kantas neretai kalba apie negebėjimą pasinaudoti savo racionaliais gebėjimais, intelektu, kurį žmogus ne tik gali panaudoti, bet ir turi moralinę pareigą tai daryti. Ši moralinė

pareiga liečia vienintelę, I. Kanto argumentu sekant, žmogaus teisę, t. y. teisę į laisvę[3]. Žmogaus laisvė tiesiogiai susijusi su jo racionaliais gebėjimais, gebėjimu naudotis savo paties protu. Negebėjimas pasinaudoti savo protiniais gebėjimais, pasak Kanto, kyla ne tiek iš suvokimo stokos, kiek iš tinginystės mąstyti savo galva ir drąsos stygiaus kritiškai samprotauti, atitinkamai veikti nesibaiminant dėl galimų išorės autoritetų reakcijų. Kantas konstatuoja, kad už tokį negebėjimą atsakingas tik pats žmogus.

1.1. Laisvė, autonomija ir mintis teisinėje valstybėje pagal Kanto filosofiją

Žmogus, teigia I. Kantas, nuolat atsiduria tarp dviejų įtakos faktorių: autoriteto ir autonomijos. Kiekvienas žmogus turi teisę būti laisvas nuo išorinio autoriteto. Nesvarbu, ar tai būtų valstybės valdžia, dirbtinis intelektas, religija ar politinis lyderis. Mąstyti ir priimti nepriklausomus sprendimus yra kiekvieno žmogaus neatimama teisė. Laikyti tam tikrą dalyką tiesa yra tik paties žmogaus, kuris naudojasi savuoju mąstymu, pasirinkimas, kylantis iš teisės laisvai apsispręsti ir teisės į autonomiją. Kalbėdamas apie autonomiją, Kantas buvo įsitikinęs, kad autonomiškai ir heteronomiškai mąstantis asmuo iš esmės skiriasi. Autonomiškai mąstančio asmens sprendimai dar ketinimo lygmenyje paremti kategorinio imperatyvo reikalavimais[4]. Autonomiško asmens ypatumas tas, kad jis pats yra kategorinio imperatyvo nulemtų taisyklių kūrėjas. O heteronomija yra elgesio principas, kuomet elgesys ir atskiri poelgiai nulemti tam tikros sąlygos, pavyzdžiui, naudos, aistros, siekiamo rezultato ar interesų.

Kanto raštuose dažnai gilinamasi į minties ir laisvės sąsajas. Apie tai Kantas diskutuoja ne tik didžiuosiuose veikaluose, be ir mažiau žinomuose straipsniuose. Minties laisvės tematika išskirtinos kelios Kanto raktinės idėjos. Kantas minties laisvei apibrėžti, visų pirma, išskyrė tris reikalavimus, kurie atskleidžia, kaip jis suvokė minties ir mąstymo laisvę. Pasak I. Kanto, laisvė mąstyti nesuderinama su prievarta pilietinei visuomenei; be to, laisvė mąstyti nesuderinama su bet kokio lygmens prievarta asmens sąžinei; galiausiai, mąstymo laisvė įmanoma, kai protas nepaklūsta jokiems kitiems dėsniams, išskyrus tuos, kuriuos žmogus pats sau autonomiškai nusistato. Paminėtina ir kita raktinė idėja, siekiant suprasti Kanto minties laisvės sampratą. Kantas minties laisvės prasmę suvokė neatsiedamas nuo jos galimybių būti išreikšta viešai. Anot Kanto, laisvo mąstymo gebėjimas priklauso nuo jo viešojo panaudojimo galimybių. Mintis ar nuomonė, nebūdamos išbandytos viešame ir atvirame diskurse, negali laisvai formuotis. „Mintis nėra tam, kad būtų izoliuota, bet, atvirkščiai, tam, kad būtų naudojama visuomenėje su kitais“[5]. Žodžio laisvė, Kantas pabrėžė, gali būti atimta,

[3] Otfried Hoffe, *Kant's innate right as a rational criterion for human rights In Kant's Metaphysics of Morals: A Critical Guide.* Edited by Lara Denis (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 74.

[4] Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals.* Edited by Mary Gregor and Jens Timmermann (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 34.

[5] Hannah Arrendt, *Lectures on Kant's Political Philosophy.* Edited by Ronald Beiner (Chicago: The University of Chicago Press, 1989), 40.

bet minties laisvė negali. Tačiau kiek žmogus galėtų daug ir teisingai mąstyti, jei neturėtų galimybės mąstyti bendruomenėje, komunikuoti mintis su kitais. Taigi Kantas buvo tikras, kad „išorės jėga, kuri atima iš žmogaus žodžio laisvę, kartu atima ir minties laisvę“[6]. Viešumo faktorius yra esminis kritiniam mąstymui ir laisvam mąstymo procesui vystytis. „Žmonės, taikydami kritinius standartus vienas kito minčiai ir jos laisvam panaudojimui, mokosi kritinio mąstymo meno“[7].

Dar vienas svarbus momentas, kurį būtina pažymėti nagrinėjant Kanto minties laisvės sampratą, yra žmogaus dvejopo santykio su kitais žmonėmis paveikslas. Tai antagonizmo principu grįstas santykis, kuris atsispindi žmonių tarpusavio elgesyje. Viena vertus, žmogus linkęs į socializaciją, gyvenimą bendruomenėje, kurioje gali dalintis mintimis ir idėjomis. Kita vertus, žmogus linkęs į saviizoliaciją, individualizmą, polinkį priešintis viskam, kas neatitinka jo įsitikinimų, vidinės laisvės mąstyti ir veikti. Tikriausia vienas esminių Kanto filosofijos aspektų ir yra tai, kad žmogiškoji prigimtis dėl šio prieštaravimo verčia žmogų siekti pilietinės visuomenės, kurioje vyrautų teisės viršenybe grįsta tvarka[8]. Šis momentas Kanto filosofijoje yra raktinis suvokiant laisvės sampratos esmę. Išorinės laisvės prasme žmogus laiko save nesusaistytu ir galinčiu gyventi pagal tai, kaip jis supranta teisingą gyvenimą. Taip dėl prieštaraujančių interesų ir požiūrių į gyvenimo būdą natūraliai gali kilti ir kyla konfliktai. Pasak Kanto, tik toji socialinė struktūra, kuri leidžia skleistis abipusiam antagonizmui laisvės veikti požiūriu ir kartu saisto tą laisvę išorinių teisės taisyklių pagrindu, ir yra pati tinkamiausia terpė laisvei vystytis. Visuomenėje, kurioje žmogaus antagonizmas kontroliuojamas, vyrauja teisės taisyklės. Pasak Kanto, teisės viršenybe grįsta valstybės teisė yra visuma sąlygų, kurių pagrindu asmeninė laisvė arba laisva valia gali egzistuoti kartu su kito laisva valia pagal bendrą laisvės principą, įtvirtintą teisėje[9]. Jei laisvės įgyvendinimas nesusaistytas su jokiomis teisės taisyklėmis, laisvė nekuria bendradarbiavimu grįstos valstybės. Priešingai, tik paskatina formuotis socialiniams konfliktams palankią atmosferą.

Tokią laisvę Kantas vadino „laukine, nevaržoma ir neteisėta“. Dabartiniai vadinamųjų suverenų judėjimai yra vienas iš pavyzdžių, kokia anarchija lauktų, jei žmonės nevaržomai gyventų pagal neribotos laisvos valios išraišką. Tokia laukinė laisvė vestų į susinaikinimo galimybę. O kai laisvė apibrėžta teisės taisyklėmis, vieno žmogaus laisvė negali būti įgyvendinta kito žmogaus laisvės sąskaita. Laisvė iš esmės egzistuoja vieno laisvo subjekto ir kito laisvo subjekto santykyje. Laukinės laisvės sąlygomis gyvenantis asmuo paneigia kito teisę būti laisvu. Laisvė Kantui pagal apibrėžimą yra tai, kas socialiai ribojama. Laisvės ribojimai, Kanto požiūriu, turi būti apibrėžti konstitucijos nuostatomis. Iš čia matyti, kad Kanto

---

[6] Immanuel Kant, "What does it mean to orient yourself in thinking?" iš Allen Wood, George di Giovanni (red.), *Kant: Religion within the Boundaries of Mere Reason: And Other Writings* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 16.

[7] Arrendt, *op. cit.*, 42.

[8] *Kant's Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim: A Critical Guide*. Edited by Amelie Oksenberg Rorty and James Schmidt (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 14

[9] Owen Ware, *Kant on freedom* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023), 5.

samprotavimas toli gražu nėra tik filosofinės prigimties, nes jis yra ir teisinio pobūdžio. Tai atsispindi Kanto idėjose, kad gera valstybės konstitucija negimsta iš vidinės moralės, bet, atvirkščiai, geros moraline prasme bendruomenės sąlygos gali būti nulemtos geros konstitucijos. Taigi susisaistyti su valstybės konstitucija, kuri veikia per įpareigojančius konstitucinius principus ir normas, pagal Kantą, jokiu būdu nereiškia netekti laisvės. Antagonistiniai žmonių interesai gali būti subalansuoti ir tam būtina teisės viršenybe grįsta tvarka valstybėje, pirmiausia, kylanti iš konstitucijoje fiksuojamų reikalavimų. Svarbiausia, pasak Kanto, priimti konstituciją tokiu būdu, kad nors žmonių asmeninės intencijos linkusios paslapčia daryti sau išimtis ir nesutapti su kitų žmonių ketinimais, konstitucija įkurtų tam tikrą patikros kriterijų, pagal kurį žmonių elgesys taptų toks, tarytumei jie neturėjo blogų intencijų[10].

1.2. Kantiškas autonomijos principas kaip metodologinis pagrindas formuluojant šiuolaikinės teisės į minties laisvę sampratą

Kantiškam autonomijos principui suprasti, visų pirma, būtina atskleisti kategorinio imperatyvo sąvoką. Paprastai tariant, kategorinis imperatyvas yra moralinis dėsnis arba įstatymas, pagal kurį asmuo derina savo valios maksimas arba ketinimo lygmens elgesio standartus. Esminis dalykas yra tas, kad toks susisaistymas su moraliniu įstatymu negali būti apipintas jokiomis sąlygomis. Kalbama apie kategorinį imperatyvą, kuris siejamas su pareigos jausmu. Kategorinis imperatyvas I. Kanto teorijoje susideda iš trijų formulių. Elgesys ketinimo lygmenyje, laikantis I. Kanto logikos, privalo atitikti visas tris formules.

Pirmoji formulė teigia: „Elkis tik pagal tą valios maksimą, kuri kartu galėtų būti ir universaliai taikomu įstatymu“[11]. Pats imperatyvas (įstatymas) dėl to ir vadinamas kategoriniu, kad žmogui nurodo, jog pačios valios maksimos turi būti tuo imperatyvu, universaliai taikomu visiems ir visais atvejais. Nė vienas moralinis dėsnis negali būti žmogaus valios autoritetu tol, kol pats moralinis dėsnis tampa mūsų valios motyvaciniu faktoriumi. Kalbama apie empirinį motyvacijos šaltinį. Kitaip tariant, visa tai nereiškia, kad moralinis dėsnis yra tam tikra sąlyga, žmogaus valią motyvuojanti elgtis tam tikru būdu. Jei taip traktuotume, kalba suktųsi apie sąlyginį imperatyvą ir ne daugiau. Moralinis dėsnis žmogaus valiai yra įstatymas tiek, kiek jis yra racionaliai veikiantis subjektas. Ši formulė įprastai vadinama universalaus įstatymo formule. Pasak I. Kanto, būtent tikslas žmogų įkvepia formuluoti maksimą kaip moralinį įstatymą. Bet koks elgesys susietas su tam tikru tikslu.

Antra formulė įpareigoja elgtis taip, kad žmogus (pats sau ir kitiems) būtų tikslas savaime ir niekada priemonė[12]. Tai reiškia, kad tikslas, kurio reikia paaiškinti, kodėl moralinis dėsnis yra autoritetas mūsų elgesiui, yra pats žmogus ir jame glūdintis žmogiškumas[13]. Taigi kategorinis imperatyvas pagal antrą formulę suprantamas kaip moralinis dėsnis, įpareigo-

[10] Arrendt, *supra note*, 3: 17.

[11] Kant, *supra note*, 2: 34.

[12] *Ibid*., 41.

[13] Paul Guyer, *Kant*, second edition (New York: Routledge, 2014), 238.

jantis žmogų gerbti žmogaus, kaip tikslo, vertingumą. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinio įstatymo 1 str. įtvirtinta neliečiama teisė į žmogaus orumą aiškinama būtent per žmogaus, kaip tikslo ir niekada kaip priemonės, aspektą. Taigi šio straipsnio interpretacija yra tiesioginis Kanto kategorinio imperatyvo antros formulės taikymo pavyzdys. Iš esmės minėtas straipsnis yra teisinis Kanto idėjos, kad pats žmogus yra tikslas savaime, įgyvendinimo tęsinys.

Trečia formulė teigia, kad žmogus ir jo valia kuria moralinį dėsnį. Žmogaus valia yra moralinio dėsnio kūrėja sau ir kitiems. Tai reiškia, kad žmogaus valios principas yra tas, kad valia savo maksimų pavidalu ir universaliai kuria moralinį įstatymą. Kitaip tariant, įstatymai moralinėje plotmėje, su kuriais esame susaistyti savo valia, yra mūsų pačių autonomiškai veikiančioje valioje ir valios sukurti[14]. Tokia valios ir moralinio įstatymo sąsaja paremta autonomijos principu. Jei žmogus sukuria universalų dėsnį per savo valios maksimas, pati moralinė motyvacija juos priimti, jų laikytis ir to paties reikalauti iš kitų yra autonomiška. Autonomija yra įgimtas žmogaus gebėjimas laikytis tik tos taisyklės, kurią pats nustatė arba įteisino savo protu.

Iš trečios kategorinio imperatyvo formulės kylantis autonomijos principas reikšmingas tuo aspektu, kad gali tapti tam tikru metodologiniu pagrindu permąstant teisės į minties laisvę, be to, ir teisės į sąžinės laisvę sampratos klausimus šiuolaikinėje realybėje. Vertinga atskleisti esminius autonomijos principo ir susijusių teisinių kategorijų aspektus, kuriuos akcentavo I. Kantas.

Minties laisvė yra autonomiškai veikiančio asmens prielaida. Autonomiški sprendimai gali būti priimami, jei asmuo yra laisvas mąstyti, t. y. jei jis turi minties laisvę. Autonomijos principo esmė yra ta, kad jį galima laikyti jungiamąja minties ir ta mintimi grįsto išorinio veiksmo grandimi. Autonomiška mintis yra laisvės pasirinkti tam tikrą elgesio modelį prielaida. Mintis ir jos laisvė yra asmens vidinė srities kategorijos. Būtent šiame lygmenyje formuojasi įsitikinimai, vertybės, nuostatos, mąstymo trajektorijos. Autonomija išplečia šią laisvę į išorinę sritį, suteikdama galimybę veikti remiantis laisvai susiformavusiomis mintimis. Galima sakyti, kad pagarba autonomijai neatsiejama nuo pagarbos minties laisvei. Vertinti kitą žmogų kaip autonomišką būtybę, vadinasi, traktuoti jį kaip laisvai mąstančią būtybę. Minties laisvė užtikrina asmens minties ir mąstymo integralumą. Galima sakyti, kad minties laisvė užtikrina asmens mąstymo proceso saugumą, o autonomijos principas apima ir tai, kaip apsaugoti teisę veikti pagal mintis ir vidines nuostatas.

Teisė į minties laisvę, įtvirtinta teisiniuose dokumentuose, pristatoma kaip absoliuti teisė. Absoliutumas reiškia, kad jokiais atvejais negalima kištis į minties laisvės sritį, kuri apima mąstymo, neliečiamus minčių ir idėjų formavimosi procesus. Kodėl absoliuti apsauga garantuojama būtent minties laisvei? Teisė pripažįsta, kad be vidinės asmens nepriklausomybės asmens autonomija būtų neįmanoma. Jei valstybė ar koks kitas subjektas pradėtų kontroliuoti asmens mintis, mąstymo procesą, tokiu atveju asmuo kaip autonomiška ir teisę

[14] Kant, *supra note*, 2: 44–46.

į apsisprendimo laisvę turinti būtybė netektų pačios egzistencijos esmės ir prasmės žmogaus teisių klausimais. Taigi nors autonomija retai minima teisės raidėje, nepaisant to, tai yra fundamentalus principas.

I. Kanto kategorinio imperatyvo antroji formulė labiausiai susijusi su Vokietijos Konstitucijos 1 str. įtvirtintos teisės į žmogaus orumą samprata, o teisė į minties laisvę, kuri labiausiai susijusi su asmens laisvu apsisprendimu ir autonomiškai veikiančiu mąstymo procesu, turi potencialą būti konceptualiai susieta ir sustiprinta autonomijos principu, kuris Kanto kategorinio imperatyvo teorijoje, kaip jau minėta, užfiksuotas trečiojoje formulėje. Jei asmuo yra autonomiška ir racionali būtybė, jis turi būti laisvas naudotis proto sugebėjimais, nepaisant bet kokios įtakos. Tam reikia vidinės minties ir sąžinės srities (teisinės) apsaugos, kuri būtina, jei norima išlikti autonomišku, t. y. laisvu.

Minčiai, kaip ir sąžinės laisvei ar žmogaus orumui, būtina demokratija kaip galimybė būti iki galo realizuotomis vertybėmis. Be minties laisvės demokratija negali egzistuoti. Taigi, kaip ir žmogaus orumo atveju, demokratijos principas neatsiejamas nuo minties laisvės vertybės. Asmens apsisprendimas kaip autonomija reikalauja galimybės dalyvauti demokratijoje. Demokratinėje visuomenėje, kurioje garantuojama teisė į minties laisvę, galima subalansuoti individualią laisvę, pagrįstą vidiniu kategoriniu imperatyvu, ir valstybės teisę, pagrįstą teisės viršenybės reikalavimais. Galima sakyti, kad teisė į demokratiją taip pat yra įsišaknijusi minties laisvės esmėje. Teisė į minties laisvę yra esminė individualios autonomijos ir valstybės valdžios ribų sudedamoji dalis. Minties laisvė ir demokratijos santykis susiję su asmeninės laisvės ir valstybės tvarkos santykiu. Minties subordinavimas išorės autoritetui yra teisės laisvai apsispręsti, pačios autonomijos, suteikiamos visiems žmonėms vien dėl jų pačių buvimo žmonėmis, pažeidimas. Tai pažeidžia asmens, kaip autonominio subjekto, esmę, yra kišimasis į minties laisvę, kartu pažeidžia ir demokratijos principą. Todėl minties laisvė, galima konstatuoti, yra ne tik susijusi su demokratija kaip demokratinės visuomenės pagrindas, bet ir demokratinė tvarka turėtų būti laikoma teisės į minties laisvę, kaip ir teisės į žmogaus orumo gerbimą, gyvendinimo sąlyga. Ne iš demokratinės tvarkos asmenims atsiranda teisė į minties laisvę, bet iš prigimtinės teisės į minties laisvę kyla būtinybė įtvirtinti demokratinę tvarką kaip vienintelę tokią, kurioje įmanoma visapusiška minties laisvė ir jos apsaugos garantijos.

Žmogaus teisių doktrinoje paplitęs tradicinis skirstymas į vidinę ir išorinę sritis. Pirmoji apima vidinę mintį ir įsitikinimus, o antroji – išorinį veiksmą, minties išraišką. Tai labai koreliuoja su I. Kanto matymu. Pagal I. Kantą vidinė sritis yra toji, kurioje racionalus įstatymų ar dėsnių priėmimo procesas vyksta autonomijos principo pagrindu. Ši sritis privalo būti neliečiama, nes čia yra moralinės pareigos gimimo pradžia. Valstybė, kuri bando kontroliuoti minties ar sąžinės sritį, pagal I. Kantą esmingai pažeidžia žmogaus laisvę kaip vienintelę jo teisę: valstybė tokiu būdu asmenį traktuoja kaip priemonę savo tikslams pasiekti, kaip heteronomišką būtybę, kuri veikia pagal valstybės autoritetu paremtus leidimus ir draudimus.

2. TEISĖ Į MINTIES LAISVĘ TARP *FORUM INTERNUM* IR *FORUM EXTERNUM*, ARBA KAS YRA IŠPLĖSTINĖ MINTIS IR JOS LAISVĖ

Diskusija apie išplėstinę mintį (angl. *extended thought*) ir kuo toks skirstymas pasitarnautų atnaujinant teismų praktikoje paplitusį skirstymą į *forum internum* ir *forum externum*, kalbant apie žmogaus teises ir jų teisinę apsaugą, tik įsibėgėja. Ypač ši diskusija svarbi atskleidžiant ir permąstant teisės į minties laisvę potencialą tapti teisiniu instrumentu, apsaugančiu minties laisvę nuo įvairaus pobūdžio pažeidimų šiuolaikinėje realybėje.

Suformulavus aiškų pagrindą, pagal kurį šiandieną veikia laisva mintis, galima būtų atsakyti į klausimą, ką reikėtų laikyti teisės į minties laisvę pažeidimu. Teisiniame diskurse teigiama, kad mintis yra tai, kas vyksta žmogaus viduje, mąstymo procese, tiksliau vadinamojoje *forum internum* srityje. Šioje srityje vykstantys reiškiniai, jei jų neseka tam tikri veiksmai išorėje, manoma, negali daryti žalos aplink esantiems žmonėms. Tai viena iš priežasčių, kodėl teisei į minties laisvę suteiktas absoliučios (neribojamos) teisės statusas. Jei žala negali kilti kitam iš mano minties, nėra prasmės jos riboti. Kita vertus, viskas, kas vyksta *forum externum* srityje, gali daryti įtaką, taip pat ir žalingą, kitiems. Todėl teisė į žodžio laisvę yra santykinė teisė, vadinasi, žodžio laisvę, atsižvelgdama į tam tikrus pagrindus, valstybė gali riboti.

Skaitmeninio amžiaus iššūkių ir galimybių fone teigiama, kad su minties laisve susiję veiksniai vyksta ne tik galvoje. Pažymima, kad mintis formuojasi ir mąstymo procesas vyksta ir *forum externum* srityje. Jei taip yra, pats skirstymas į *forum internum* ir *forum externum* jau neatitinka gyvenamos realybės. Reaguojant į kintantį diskursą atsiranda ir naujų mokslininkų hipotezių. Viena iš hipotezių yra ta, kad išplėstinės minties sritis, arba *forum externum thought*, turėtų būti pripažinta šalia *forum internum* ir *forum externum*[15].

Išplėstinės minties hipotezė kelia klausimą, kaip vertinti visa tai, kas padeda mūsų atminčiai veikti, pavyzdžiui, asmeninis pirkinių sąrašas arba dienoraštis privačioms mintims išdėstyti. Skaitmeninių technologijų eroje minties fiksavimo mobiliuosiuose telefonuose, kamerose ar kompiuteriuose momentas taipogi galėtų būti laikomas išplėstinės minties laisvės srities dalimi. Paminėtini ir užrašai ant kūno, tatuiruotės ir panašūs reiškiniai, kuriais asmuo padeda sau atsiminti tam tikrus gyvenimo momentus ar užrašus. Atrodo, kad paminėti minties formulavimo būdai galimai patenka į tam tikrą pilkąją zoną, t. y. jie jau peržengia *forum internum* sritį, tačiau taipogi dar negali tvirtai būti laikomais *forum externum* dalimi.

Klausimas kyla, kaip apibrėžti, kas įeina į išplėstinės minties sritį ir kur slypi tam tikros rizikos, jei būtų sutarimas, be *forum internum*, *forum externum* sričių, dar išskirti ir išplėstinės minties sritį. Mintis peržengia *forum externum* srities ribas tam tikrais būdais. Pavyzdžiui, išplėstinė mintis atsiranda neverbalinėmis formomis, dėl to teigiama, kad ji peržengia *forum externum* ribą. Tai galėtų būti tam tikri piešiniai ant kūno arba interneto paieškos lauke suve-

[15] Marc Jonathan Blitz, „Freedom of Thought for the Extended Mind: Cognitive Enhancement and the Constitution", *Wisconsin Law Review*, No. 4 (2010): 1049–1118.

dami žodžiai. Minčiai *forum internum* srityje suteikta absoliuti apsauga, nes ji negali tiesiogiai padaryti žalos kitam, o mintis *forum externum* srityje, jau būdama išreikšta, gali daryti įtaką kitiems ir galimai kelti grėsmę. Tiesa, jei išplėstinei minčiai būtų suteikta absoliuti apsauga, kiltų labai realių pasekmių, susijusių su baudžiamosios teisės taikymu. Pavyzdžiui, tyrėjai laiko įrodymu rastus įrašus „Google" paieškos istorijoje, tačiau tai taptų neliečiama zona, jei būtų pripažinta, kad tai išplėstinės minties sritis. Tokiu atveju vien įrašų skaitymas būtų pripažintas teisės neatskleisti kito asmens minčių kaip teisė į minties laisvę tam tikro aspekto pažeidimu. Visa tai tik patvirtina, kad teisės į išplėstinę mintį įtvirtinimas ir suteikimas jai absoliučios teisės statusą yra jautri ir reikalinga nuodugnaus apsvarstymo tema.

Pastebėtina, kad moksliniame diskurse atsiranda įvairių siūlymų. Pavyzdžiui, skirstyti į *forum internum*, *forum externum* minčių ir *forum externum* išreikštos kalbos sritis[16]. Teisė į minties laisvę *forum internum* minties srityje būtų absoliuti teisė. Teisė į minties laisvę *forum externum* minties srityje būtų absoliuti teisė, tik jei atitiktų tam tikras sąlygas: absoliuti, jei elgesys būtų susijęs su žmogaus autonomija, taip pat absoliuti, jei savo veiksmais asmuo siektų nustatyti ar išreikšti tiesą. Galiausiai *forum externum* išreikštos kalbos srityje žmogus turėtų santykinę teisę. Kaip kad yra su teise į žodžio laisvę. Šie ir kiti siūlymai, kaip minėta, svarstytini tik suvokiant visas tokio skirstymo įtvirtinimo pasekmes. Kita vertus, reikia pripažinti, kad gyvenamas laikas pasižymi smegenų skenavimo, minčių skaitymo technologijų bandymais, dezinformacijos, propagandos ir netikrų naujienų įrankių naudojimu ir sklaida, neapykantos kurstymu internetinėje erdvėje ar kitais neteisėtais veiksmais, kuriais pažeidžiama ne tik konkreti santykinė žmogaus teisė ar kokio nors kodekso straipsnis, bet ir pati žmogaus mintis, kurią siekiama pakeisti, riboti arba paneigti. Skverbiamasi, darant tam tikrą įtaką, į asmens ar asmenų grupės minties ir mąstymo, kuriame laisvai formuojasi idėjos, vertybinės nuostatos, pasirinkimai jautriausiais klausimais, procesus. Taigi dirbtinio intelekto amžiuje turima sugrįžti prie teisės į minties laisvę sampratos klausimų, kad iššūkių fone naujai būtų permąstyta šios fundamentalios teisės apsauga.

3. TEISĖS Į MINTIES LAISVĘ YPATUMAI: KONSTITUCIJOS RAIDĖ IR JOS AIŠKINIMAS

Priimant Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją minties laisvės komponentą inkorporavo į sąžinės ir religijos laisvės apsvarstytą variantą, kodifikuojant minties ir sąžinės laisvę kaip vienetą. Nors tai galutinėje Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos versijoje neakivaizdu, jos rengėjai sujungė mintį ir sąžinę, nes mintis buvo suprantama kaip sąžinės pirmtakė, tarnaujanti kaip pagrindas sąžine grįstam įsitikinimui formuotis[17]. Deklaracijos straipsny-

[16] Simon McCarthy-Jones and Joel Walmsley, „What Is Thought and What Makes It Free? Or, How I Learnt to Stop Worrying and Love the Forum Externum" iš *The Cambridge Handbook of the Right to Freedom of Thought*. Patrick O'Callaghan and Bethany Shiner (Cambridge: Cambridge University Press, 2025), 305.

[17] Leonard M. Hammer, *The International Human Right to Freedom of Conscience* (London: Routledge, 2018), 34.

je, saugančiame teisę į minties laisvę, buvo apsiribota asmens vidine laisve, kadangi šiuo straipsniu nebuvo suformuluota visų formų minties pasireiškimo apsauga. Tuomet Prancūzijos atstovai pareiškė, kad minties laisvė turi būti formaliai apsaugota, nes įmanomas netiesioginis jos pažeidimas. Todėl, vengiant apsaugos dubliavimosi, žodžio laisvės nuostatoje (19 str.) terminas „mintis" buvo pakeistas terminu „nuomonė". Esmė čia ta, kad 18 str. „mintis", ginanti teisę į sąžinės laisvę, yra vidinis sąžinės ir minties aspektas, o 19 str. įtvirtinta mintis ar nuomonė apie teisę į saviraiškos laisvę yra su išoriniu veiksmu susijęs aspektas. Mokslinėje doktrinoje teigiama, kad šie požiūriai į mintį ir sąžinę bei sąžine grįsto įsitikinimo pasireiškimą yra svarbūs teisės į sąžinės laisvę vystymosi prasme. Aišku viena, kad formuluojant deklaracijos, o vėliau ir paktų tekstą, išsiskyrė pozicijos, kaip atskirti mintį ir įsitikinimą sąžinės laisvės, o mintį ir nuomonę – saviraiškos laisvės srityse. Nuomonė ir mintis, viena pusė teigė, viena kitą papildo, o saviraiškos laisvė tarnauja kaip priemonė mintims išreikšti. Kiti teigė, kad saviraiškos laisvė yra nereikalinga teisė. Kalbėdami apie teisės į sąžinės laisvę vidinį aspektą, kuris, be kita ko, apima mintį, ją vadino individo vidine mintimi ir moraline sąmone, kuriai negali būti taikomi jokie apribojimai.

Konkrečiai sakant, galutinė Visuotinės žmogaus teisų deklaracijos 18 str. versija įtvirtina, kad „kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę"[18]. Analogiška formuluotė vartojama ir kituose tarptautinės žmogaus teisės aktuose: Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje (10 str.), Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – konvencija) (9 str.), Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte (toliau – paktas) (18 str.). Šios normos formuluotės iš esmės yra deklaratyvios, jei joms nesuteikiamas teisinis aiškumas. Tai pastebėdamas pirmasis Jungtinių Tautų specialusis pranešėjas pakvietė diskutuoti apie minties laisvės sampratos permąstymą. Norėta sukurti atspirties tašką šios teisės esmei apibrėžti. Savo pranešime jis teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę pavadino žmogaus vidinio forumo (*forum internum*), vidinės dvasinės erdvės, kurioje formuojasi, įgyvendinami ir apibrėžiami žmogaus psichiniai gebėjimai, vieta[19].

Mokslininkų diskusijų objektu išlieka svarbus klausimas, kaip tarptautinės teisės kontekste turėtų būti aiškinama „minties" sąvoka: siauruoju ar plačiuoju požiūriais[20]. Šių diskusijų šalininkų teigimu, dokumentų rengėjai sąmoningai paliko šią fundamentalią sąvoką neapibrėžtą, kad mūsų suvokimas apie šią teisę galėtų ir turėtų plėtotis kartu su mokslo pažanga[21]. Šiam teiginiui iš esmės negalima prieštarauti, nes technologijų raida ir nuolat kintančios gyvenimo sąlygos daro įtaką ne tik žmogaus elgesiui, bet ir keičia jo mąstymo struktūrą bei vertybinius orientyrus. Todėl teisė į minties laisvę privalo kisti kartu su besi-

[18] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Generalinės Asamblėjos priimta ir paskelbta 1948 m. gruodžio 10 d. rezoliucija 217 A (III).

[19] Ahmed Shaheed, „Special Rapporteur on freedom of religion or belief", *Report on Freedom of Thought*. 5 October 2021, No. A/76/380. P. 2.

[20] *Ibid*., 4.

[21] *Ibid.*

keičiančiu pasauliu, kad ji ne tik išliktų, bet ir būtų efektyvi šiuolaikiniame kontekste.

Nepaisant minėto jos neapibrėžtumo, drąsiai galima teigti, kad ši teisė yra atskira ir savarankiška. Tai patvirtina ir minėti tarptautiniai dokumentai, nurodantys, kad minties laisvė yra savarankiška teisė, įtvirtinta kartu su sąžinės ar religijos laisve, tačiau neišvedama iš jų turinio. Šį teiginį patvirtina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 str., kuriame, kaip ir tarptautiniuose dokumentuose, minties laisvė įtvirtinta kartu su sąžinės ir religijos laisvėmis, tačiau išlaikomas jos savarankiškumas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – LRKT arba KT) 2000 m. birželio 13 d. nutarime pabrėžė, kad minėta Konstitucijos nuostata yra viena iš pamatinių žmogaus laisvių, argumentuodamas, jog ši laisvė užtikrina galimybę įvairių pažiūrų žmonėms gyventi atviroje, teisingoje ir darnioje pilietinėje visuomenėje. Teismas šią nuostatą aiškina sistemiškai, sieja ją su kitomis žmogaus teisėmis ir pamatiniais konstituciniais principais: asmenų lygybės, nediskriminavimo, teisinės valstybės ir kt. Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė teisinio reguliavimo dalyku tampa tik tiek, kiek žmogus veikdamas išreiškia savo mintis ar tikėjimą. Nors LRKT šioje byloje daugiau dėmesio skyrė tikėjimo laisvei, mintis aiški – kol mintys ar įsitikinimai lieka žmogaus viduje, nepasireiškia objektyvioje tikrovėje, jie priklauso neliečiamai privataus gyvenimo sričiai ir yra absoliučiai saugomi nuo bet kokio kišimosi.

Panašų požiūrį į žmogaus vidinės laisvės apsaugą yra suformavęs Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT), aiškindamas konvencijos 9 str. Nors ši nuostata apima mintis, sąžinės ir religijos laisvę, iš suformuotos Teismo jurisprudencijos galima daryti išvadą, kad dažniausiai akcentuojamas religijos laisvės aspektas, tačiau pabrėžia, jog šis straipsnis yra plačios apimties ir saugo nereliginius įsitikinimus[22]. Iš to akivaizdu, kad EŽTT teisę į minties laisvę aiškina neatsiedamas nuo išraiškos laisvės. Čia aktualu pažymėti specialaus pranešėjo paminėtą akcentą: mintis ir išraiška yra konceptualiai bei praktiškai skirtingos, tačiau jos veikia nuolatinėje grįžtamojo ryšio grandinėje, kurioje išraiška yra priemonė mintims keistis ir jas plėtoti, mintys pripildo išraiškos turinį[23]. Ši sąveika iš esmės lemia tai, kad minties laisvė teismų praktikoje ir teisės doktrinoje neretai lieka nuošalyje ar susilieja su kitų laisvių turiniu. Galiausiai Teismas yra pabrėžęs, kad spręsti, kurie principai ar įsitikinimai laikytini centriniais tam tikrai religijai, nėra jo kompetencija; taip pat nesiima kitokių religinių klausimų interpretacijos.[24]

3.1. Konstitucinės teisės į minties laisvę teisinio reguliavimo ypatumai: lyginamoji analizė

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 str. įtvirtina, jog „minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma“. Ši formuluotė atspindi konstitucinį siekį užtikrinti asmens vidinį fo-

[22] Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, „Europos Žmogaus Teisių Konvencijos 9 straipsnio gidas“, 2022 m. rugpjūčio 31 d., (8/101 p.). https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_9_lit.

[23] Shaheed, *supra note*, 17: 6.

[24] İzzettin Doğan and Others v. Turkey [DK], 2016, § 69; Kovaļkovs v. Latvia (nut.), 2012, § 60).

rumą ir jo neliečiamumą. Tolesnė straipsnio dalis (4) numato, jog laisvė išpažinti ir skleisti religiją ar tikėjimą gali būti ribojama tik įstatymu ir tik tada, kai būtina visuomenės saugumui, viešajai tvarkai ar kitų asmenų teisėms apsaugoti. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys ir į 145 str., kuris numato, jog įvedus karo ar nepaprastąją padėtis, laikinai gali būti ribojamos asmens teisės ir laisvės, tačiau minties, sąžinės ir religijos laisvės tarp jų nėra, tai rodo šių teisių išskirtinumą. Latvijos Respublikos Konstitucijos 99 str. šias teises įtvirtina lakoniškai: „kiekvienas turi minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę. Bažnyčia yra atskirta nuo valstybės". Ši nuostata laikosi klasikinės formuluotės, įtvirtindama šias fundamentalias teises kartu. Svarbu paminėti, kad Konstitucijos 116 str. išvardijamos pagrindinės teisės, kurios gali būti ribojamos tik įstatymo nustatyta tvarka kitų asmenų teisėms, demokratinei santvarkai, visuomenės saugumui, gerovei ir moralei apsaugoti. Šios nuostatos neapima minėtų trijų vidinių laisvių. O Estijos Respublikos Konstitucijos 40 str. numato, jog „kiekvienas asmuo turi sąžinės, religijos ir minties laisvę". Kaip ir tarptautiniuose bei kitų Baltijos valstybių dokumentuose, šios fundamentalios teisės įtvirtintos kartu. Vis dėlto galima pastebėti, jog minties laisvė čia minima trečioje vietoje, tarsi nustumta į antrinę poziciją sąžinės ir religijos atžvilgiu. Tos pačios nuostatos 3 d. numato, kad religinės apeigos gali būti ribojamos, jei daro žalą viešajai tvarkai, sveikatai ir moralei.

Danijos Karalystės konstituciniame akte galima pastebėti, jog minties ir sąžinės laisvės eksplicitiškai neįtvirtintos. Šio akto VII dalis skirta religinės laisvės sureguliavimui: §67 str. įtvirtinta, kad piliečiai turi teisę formuoti bendruomenes Dievui garbinti pagal savo įsitikinimus, jei jų veikla neprieštarauja gerai moralei ar viešajai tvarkai. §70 str. numato diskriminacijos draudimą dėl religijos ar kilmės. Taigi Danijos konstitucinis reguliavimas dėmesį sutelkia į religijos laisvę, tačiau minties ir sąžinės laisvės neįtvirtinamos. Analogišką reguliavimą galima rasti Islandijos Respublikos Konstitucijoje. VI skyriuje įtvirtinti straipsniai, reglamentuojantys religines laisves: 62 str. nustatyta valstybinė religija, o 63 str. numatyta, kad visi asmenys turi teisę burtis į religines bendrijas ir praktikuoti savo religiją, tačiau negalima propaguoti arba praktikuoti to, kas prieštarautų gerai moralei ar viešajai tvarkai. Minėtų valstybių konstitucijose matoma, kad iš esmės iškeliama religijos laisvė kaip pati fundamentaliausia, „pamirštant" minties ir sąžinės laisves.

Lenkijos Respublikos Konstitucijos preambulėje akcentuojama tikėjimo ir sąžinės laisvė. Joje Lenkijos tauta apibrėžiama kaip piliečių bendruomenė, „tiek tikinčių Dievą – tiesos, teisingumo, gėrio ir grožio šaltinį, tiek neišpažįstantys šio tikėjimo, o šias universalias vertybes kildinančių iš kitų šaltinių <...>". Toliau pabrėžiama, kad Lenkijos tauta, trokšdama visiems laikams garantuoti pilietines teises ir užtikrinti sąžiningą bei veiksmingą viešųjų institucijų veiklą, jaučiasi atsakinga Dievui arba savo sąžinei. Preambulėje išreikštos vertybės veikia kaip konstitucinės gairės, apibrėžiančios Konstitucijos siekius. Konstitucijos 53 str. 1 d. įtvirtinta, jog „kiekvienam užtikrinama sąžinės ir religijos laisvė ", o 5 d. nurodoma, jog religijos išraiškos laisvės gali būti ribojamos tik įstatymų ir tik tada, kai būtina viešajai tvarkai ar kitų konstitucinių vertybių apsaugai. Galima preziumuoti, jog minties

laisvės įtvirtinta implicitiškai, kadangi pagal 48 str. tėvai turi teisę auklėti vaikus pagal savo įsitikinimus. O Čekijos Respublikos Konstitucijoje neįtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės, tačiau Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas yra sudedamoji šios Konstitucijos dalis. Šio dokumento 15 str. nurodo, jog „minties, sąžinės ir religijos laisvė yra užtikrinama“, o 16 str. 1 d. detalizuoja teisę laisvai išpažinti ar skleisti savo religijos tikėjimą. To paties straipsnio 4 d. įtvirtina jau minėtą ribojimo modelį: tik įstatymu ir tik tada, kai būtina viešajai tvarkai ar kitoms Konstitucijos saugomoms vertybėms apsaugoti. Vokietijos Federacinės Respublikos pagrindinio įstatymo 4 str. eksplicitiškai įtvirtina, jog „tikėjimo, sąžinės laisvė ir religinių bei pasaulietinių pažiūrų laisvė yra nepažeidžiama“. Antroji šio straipsnio dalis laiduoja netrukdomą religijos išpažinimą.

Kroatijos Respublikos Konstitucijoje svarbus 16 str., kuriame įtvirtintas bendrų laisvių ribojimo principas. 17 str. šis principas detalizuojamas: žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos tik įstatymu, proporcingai ir tik tada, kai kyla grėsmė valstybei ar kitų asmenų teisėms. Ypač reikšminga 17 str. 3 d., nurodanti, jog „net ir kilus aiškiai grėsmei valstybės gyvavimui, negali būti varžomos <...> minties, sąžinės bei religijos laivės “. O Konstitucijos 38 str. įtvirtina jau minėtas „minties, sąžinės bei religijos laisves“, tačiau ši nuostata kitose dalyse papildyta saviraiškos laisvės nuostata, informacijos gavimo ir cenzūros draudimu. Šis niuansas atskleidžia glaudų šių teisių tarpusavio ryšį. Bulgarijos Respublikos Konstitucija taip pat turi savitų ypatumų. 37 str. įtvirtinta, jog „sąžinės ir minties laisvė ir tikėjimo, religinių ar ateistinių pažiūrų pasirinkimas yra neliečiami <...>“, o valstybė turi pareigą užtikrinti abipusę tikinčiųjų ir netikinčiųjų toleranciją bei pagarbą. Atkreiptinas dėmesys – pirmiausia minima sąžinės laisvė, o kitos tarsi kyla iš jos. Tos pačios nuostatos antroje dalyje nustatyta, kad sąžinės ir tikėjimo laisvė gali būti ribojama tik tuomet, kai būtina nacionaliniam saugumui, viešajai tvarkai ar kitoms Konstitucijos saugomoms vertybėms. Minties laisvės ribojimas nenumatytas. Be kita ko, 57 str. 3 d. numato, kad net ir nepaprastosios padėties ar karo metu šios teisės negali būti ribojamos. Apibendrinant galima drąsiai teigti, kad Kroatijos Respublikos ir Bulgarijos Respublikos konstituciniai reguliavimai įtvirtinta šių trijų laisvių absoliutumą net ir karo ar ekstremaliomis sąlygomis.

Armėnijos Respublikos Konstitucija pasižymi tam tikromis subtilybėmis. 26 str. įtvirtinta minties, sąžinės ir religijos laisvė, nurodant, jog religijos išraiška gali būti ribojama tik įstatymu, kai to reikia viešajai tvarkai ar kitoms konstitucinėms vertybėms apsaugoti. Konstitucijos 43 str. įtvirtinta, jog pagrindinės žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės gali būti ribojamos anksčiau minėtais pagrindais, tačiau išimtimi laikomos minties, sąžinės ir religijos laisvės. Gruzijos konstitucinis reguliavimas iš esmės panašus į kitų anksčiau aptartų valstybių. 19 str. įtvirtina, kad kiekvienas žmogus turi teisę į kalbos, minties, sąžinės, religijos ir įsitikinimų laisvę. Antroji ir trečioji šio straipsnio dalys numato draudimą persekioti už savo įsitikinimus ir versti reikšti savo nuomonę, jos gali būti ribojamos, kai pažeidžiamos kitų asmenų teises. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į 46 str., numatantį, kad Prezidentas gali tam tikros šalies teritorijoje apriboti žmogaus teises ir laisves, tačiau negali ri-

boti minties, sąžinės ir religijos laisvės. Graikijos Respublikos Konstitucija žmogaus teises ir laisves saugo kiek kitaip nei dauguma aptartų valstybių. 13 str. numatyta, jog religiniai įsitikinimai yra neliečiami, o asmens civilinės teisės ar laisvės nuo religinių įsitikinimų nepriklauso. 14 str. numato, kad kiekvienas asmuo gali išreikšti ir skleisti savo mintis žodžiu, raštu spaudoje laikydamasis valstybės įstatymų. Atkreiptinas dėmesys, jog sąžinės laisvės atskirai neįtvirtintos šioje Konstitucijoje. Italijos Respublikos Konstitucijos 19 str. įtvirtinta religijos laisvė, numatanti, jog kiekvienas asmuo individualiai ar kolektyviai turi teisę išpažinti savo religinius įsitikinimus, skleisti ir praktikoje savo religinius įsitikinimus, išskyrus, jei tai prieštarauja geriems papročiams. 21 str. garantuoja teisę laisvai reikšti savo mintis raštu, žodžiu ar kitokiomis priemonėmis. Toks konstitucinis reguliavimas iš esmės leidžia teigti, kad ši Konstitucija minties laisvės tiesiogiai neįtvirtina, ją sieja su išraiškos laisve, o sąžinės laisvė apskritai eksplicitiškai neįtvirtinta.

Akcentuotinos tam tikros tendencijos Europos valstybių konstituciniuose tekstuose. Pirmoji tendencija būdinga valstybėms, kurios tiesiogiai įtvirtina minties, sąžinės ir religijos laisves kartu. Šios valstybės pripažįsta minėtų laisvių fundamentalumą ir absoliutumą, vidinio forumo pobūdį, aiškiai brėždamos ribą tarp vidinės laisvės, kuri yra ir negali būti ribojama jokiais pagrindais, ir išorinės raiškos, kuri gali būti ribojama tik įstatymu ir tik išimtinais atvejais, siekiant apsaugoti kitas konstitucines laisves. Antroji tendencija būdinga valstybėms, suteikiančioms religijos laisvei tam tikrą prioritetą, ją įtvirtinančioms atskiru straipsniu ar ypač skiriančioms dėmesio, nors minties laisvė eksplicitiškai neįtvirtinama arba nesiejama su išraiškos laisve. Aptarti tarptautiniai dokumentai patvirtina Europą didžiuojantis šiomis teisėmis, kadangi manoma, jog jos yra fundamentalios, nors kitų, pavyzdžiui, Italijos ar Graikijos Konstitucijos „užmiršta“ minties arba sąžinės laisvės savarankiškumą.

3.2. Teisės į minties laisvę konstitucinio reguliavimo pavyzdžiai už Europos Sąjungos ribų

Žvelgiant į Europai geografiškai artimas dvi valstybes, išskirtini Turkijos ir Izraelio teisinio reguliavimo atvejai. Turkijos Respublikos Konstitucijoje minties, sąžinės ir religijos laisvės įtvirtintos trijuose atskiruose straipsniuose. 24 str. nustatyta, kad „kiekvienas žmogus turi sąžinės, tikėjimo ir įsitikinimų laisvę“, 25 str. „kiekvienas turi minties ir nuomonės laisvę“, o 26 str. garantuoja laisvę šias mintis ir nuomones skleisti raštu, žodžiu ar kitais būdais. Tai rodo, kad minties laisvės konstitucinis reguliavimas glaudžiai siejamas su įsitikinimų ir saviraiškos laisvėmis, o ne kaip atskira konstitucine vertybe. 13 ir 15 str. nustatyti ribojimai, galimi tik įstatymu, laikantis Konstitucijos dvasios ir proporcingumo principų. Nepaprastosios padėties ar mobilizacijos metu šios laisvės gali būti apribotos visiškai arba iš dalies, išskyrus dvasinio gyvenimo integralumą, sąžinės ir įsitikinimų neliečiamumą. Izraelio pagrindinis įstatymas „Žmogaus orumas ir laisvė“ tiesiogiai neįtvirtina minties, sąžinės ar religijos laisvės, tačiau numato, jog šių teisių turinys išplaukia iš žmogaus orumo ir asmens laisvės principų, laikomų kertiniais šios valstybės sistemos pagrindais. Pagal 8 str. teisių ribojimas galimas tik įstatymu,

kuris turi teisėtą tikslą, yra proporcingas ir atitinka Izraelio valstybės vertybes. 12 str. nurodo galimus žmogaus teisių apribojimus nepaprastosios padėties metu.

Japonijos Konstitucijos 19 str. įtvirtinta, kad „minties ir sąžinės laisvė yra neliečiama". Tokia formuluotė suponuoja šios laisvės absoliutumą, kadangi Konstitucijoje nėra numatytų jokių išimčių ar ribojimo pagrindų. Tuo tarpu 20 str. atskirai įtvirtinta visiems asmenims pripažįstama tikėjimo laisvė, pabrėžiant religijos laisvės savarankiškumą, jos atskyrimą nuo minties bei sąžinės laisvės. Pietų Korėjos Respublikos Konstitucinis reguliavimas išsiskiria iš kitų iki šiol aptartų valstybių reguliavimo. Konstitucijos 19 str. numato, jog „visi piliečiai turi sąžinės laisvę", o 20 str. numato, jog „visi piliečiai turi tikėjimo laisvę". Šis reguliavimas išskirtinis, nes sąžinės ir tikėjimo laisvės įtvirtinamos atskiruose straipsniuose, o minties laisvė apskritai nėra minima. Azijos valstybių konstituciniame reguliavime matomos dvi kryptys. Pirmoji vadinama Japonijos modeliu. Jam būdingas aiškus minties ir sąžinės laisvės absoliutumas, šių teisių atskyrimas nuo religijos laisvės. Tuo tarpu Korėjos Respublikos modelis išskiria sąžinės ir religijos laisvę į atskirus straipsnius.

Pietų Afrikos Respublikos Konstitucija iš dalies laikosi europinio standarto. Konstitucijos 15 str. Įtvirtina nuostatą, kad „minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma". Ši Konstitucija skiriasi nuo Europos valstybių, kadangi 36 str. įtvirtinta, jog teisių bilyje numatytos teisės, gali būti apribotos tik įstatymais ir tik tiek, kiek tai būtina atviroje ir demokratinėje visuomenėje, gerbiančioje žmogaus orumą, laisvę ir lygybę. Tokiu būdu ši Konstitucija aiškiai pabrėžia, žmogaus teisių ribojimo galimumą tik esant svariam ir proporcingam pagrindui.

4. TEISĖS Į MINTIES LAISVĘ TURINYS TEISMŲ PRAKTIKOJE

Teisės į minties laisvę aiškinimas teismų praktikoje yra gana siauros apimties. Jis dažniausiai apsiriboja keliais sakiniais, fragmentiškai analizuojamas per teisės į minties, sąžinės ir religijos laisvės turinio prizmę, traktuojant šią teisę kaip vieną, bet ne kaip atskiras tris žmogaus teises, kurioms būtų būdingas specifinis turinys, ir pan.

4.1. Teisė į minties laisvę pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas teisę į minties laisvę interpretuoja sistemiškai, t. y. neatsiedamas nuo sąžinės, religijos, išraiškos ar privataus gyvenimo teisių ir laisvių. Vienoje iš pirmųjų išvadų dėl Europos žmogaus teisių konvencijos straipsnių ir jos protokolo atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai išryškėja tendencija aiškiai atriboti vidinę įsitikinimų sritį ir jų išorinę išraišką. Nuo pat pradžių konstatuojamas *forum internum* apsaugos absoliutumas[25]. Konstitucinio Teismo nuomone, Konstitucijos 26 str. vartojama sąvoka „išpažinti" reiškia vidinę dvasinę būseną, kuri tarptautiniuose dokumentuose

[25] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9–199.

apibūdinama „turėti įsitikinimus“ (pranc. *la liberté d'avoir ir angl. freedom to have*)[26]. Konstitucinis Teismas pažymi, kad tokios vidinės būsenos ribojimas teisinėmis priemonėmis prieštarautų principui *lex non cogit ad impossibilia* – įstatymas nereikalauja to, kas neįmanoma. Tokią pačią logiką Konstitucinis Teismas išplėtojo 2000 m. birželio 13 d. nutarime, pažymėdamas, kad religija ir tikėjimas yra neliečiamo privataus gyvenimo sritis, kuri negali būti niekaip ribojama, o minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė teisinio reguliavimo dalyku tampa tik tuo mastu, kuris pasireiškia objektyvioje tikrovėje[27]. Šiame kontekste paminėtinas Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas, kuriame teismas, aiškindamas akademinę laisvę, dar kartą pabrėžė valstybės pasaulėžiūrinio ir religinio neutralumo pareigą minties, sąžinės ir religijos laisvių kontekste[28]. Kaip matyti, nors Konstitucinis Teismas tam tikrais atvejais užsimena apie teisės į minties laisvę sąvoką, santykį su sąžinės ir religijos laisve, tačiau nepateikia, ką ši absoliuti laisvė apima ir gina.

Konstitucinio Teismo 2017 m. liepos 4 d. nutarime teigiama, kad tikėjimo ir sąžinės laisvė yra viena iš pamatinių žmogaus laisvių, nes būtent ji užtikrina galimybę įvairių pažiūrų žmonėms gyventi darnioje ir teisingoje pilietinėje visuomenėje. Atkreiptas dėmesys, kad minties, sąžinės ir religijos laisvė pagal turinį yra Konstitucijos 25 str. įtvirtintos platesnės žmogaus laisvės turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti konkretesne išraiška. Tai rodo, kad pagal Konstitucinį Teismą Konstitucijos 25 str. įtvirtina visų žmogaus įsitikinimų bendrąją apsaugą, o 26 str. tik detalizuoja, suteikia papildomos apsaugos minties, sąžinės ir tikėjimo sričiai.

Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvadoje dėl Stambulo konvencijos nuostatų atitikties Konstitucijai buvo pažymėta, kad šios laisvės negali būti priežastis valstybės pareigoms, kurios kyla iš Konstitucijos, riboti. Teismas konstatavo, kad priemonės, kuriomis ugdoma pagarba žmogaus orumui, lyčių lygybei ir mažina smurtą dėl lyties, negali būti laikomos kišimusi į asmens minties, įsitikinimų ar sąžinės laisvę, kadangi jos veikia ne vidinį, o išorinį žmogaus forumą. Su šiuo teismo požiūriu galima sutikti, kadangi, nors valstybė ir nurodo tam tikras specifinių klausimų gaires, asmuo išlieka visiškai laisvas formuoti savo pažiūras; toks reguliavimas laikytinas poveikiu išoriniam, ne vidiniam forumui.

Apibendrinant galima teigti, kad Konstitucinio Teismo išaiškinimuose nuosekliai pažymimas vidinės minties laisvės absoliutumas, valstybės pareiga būti neutraliai ir visiškas draudimas kištis į asmens vidinius įsitikinimus. Tačiau vieningo savarankiško minties laisvės apibrėžimo išgryninti neįmanoma, nes doktrinoje ši laisvė minima tik fragmentiškai. Taip yra dėl to, nes minties laisvę visada aiškina sistemiškai, t. y. per sąžinės, tikėjimo, įsitikinimų išraiškos ar privataus gyvenimo laisvių prizmę, o ne kaip savarankišką konstitucinę

[26] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada, *Valstybės žinios,* 1995, Nr. 9–199.

[27] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 49–1424.

[28] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 160–7591.

vertybę. Lieka neatskleista, kokį teisinį turinį ši laisvė apima kaip savarankiška teisė, ką ji gina ar koks jos turinys. Kitaip tariant, pabrėžia, kad būtina užtikrinti pačią vidinę laisvę, bet jos apimties ar ribų nedetalizuoja. Tokia situacija kelia teisinės apibrėžties iššūkių, kadangi sudėtinga nustatyti, kas tiksliai patenka į konstitucinės minties laisvės apsaugos sritį.

4.2. Teisės į minties laisvę aiškinimo praktika Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose

Dėl teisės į minties laisvę kaip vertybės fundamentalumo, universalumo ir absoliutumo, kartu neapibrėžtumo ir abstraktumo nėra gausi Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kurioje būtent ši teisė būtų aiškinama, jos samprata plėtojama ir interpretuojama. Kaip ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – ir Konvencija) ši teisė įtvirtinta viename straipsnyje kartu su kitomis vertybėmis – teise į sąžinės ir religijos laisvę ir šių trijų teisių samprata, iš esmės apibrėžiama per jų santykį, taip ir EŽTT bylose teisė į minties laisvę aiškinama ir jos turinys atskleidžiamas per santykį su teise į sąžinės ir religijos laisvę, teise į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, saviraiškos laisve, susirinkimų ir asociacijos laisve, draudimą diskriminuoti (Konvencijos 8, 10, 11, 14 str.) ir atsižvelgiant į socialinį, kultūrinį, vertybinį situacijos kontekstus[29]. Kita vertus, galima kelti klausimą, ar iš tiesų ši laisvė, kaip viena iš fundamentalių demokratinės visuomenės pagrindų, turi ir gali būti aiškinama atsietai ir nepaisant kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių turinio. Jei daugelyje tarptautinių ir nacionalinių valstybių aukščiausiuose teisės aktuose ši laisvė įtvirtinta kartu su sąžinės ir religijos laisve, o teismų jurisprudencijoje nesiekiama jas griežtai atriboti, galima daryti išvadą, kad tokia susiklosčiusi teisinė situacija nėra betikslė, tik patvirtina teisės į minties laisvę kaip fundamentalios ir visapusiškos vertybės išskirtinumą. Teisė į minties laisvę yra vienas iš demokratinės visuomenės pamatų ir totalitarinių režimų užkarda, nes pagal savo sąžinę, mintis ir tikėjimą gyvenantys žmonės kuria ir palaiko vertybiškai brandžią visuomenę.

EŽTT, spręsdamas su teisės į minties laisvę, sąžinę ir religiją susijusius teisinius ginčus, pasitelkia tiek bendruosius teisės principus ir teisės aiškinimo metodus, tiek kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių aiškinimo aspektus. Teismas vadovaujasi ne tik lingvistiniu Konvencijos 9 str. ir su juo susijusių kitų tarptautinių teisės aktų nuostatų aiškinimu, bet ir nagrinėjamu klausimu atsižvelgdamas į europietiškojo konsensuso, vertinimo laisvės doktrinas, precedentus ankstesnėse bylose ir į Konvenciją kaip „gyvą instrumentą“[30], t. y. ne statišką teisės nuostatų rinkinį, o tarpstantį besikeičiančiose visuomenėse ir užtikrinantį evoliucionuojančių visuomenių poreikius[31]. Kitaip tariant, teisės į minties laisvę turinį šio

[29] Europos Žmogaus Teisių Teismo bylos *İzzettin Doğan ir kiti prieš Turkiją, Bayatyan prieš Armėniją, Alexandridis prieš Graikiją ir kt.*

[30] Europos Žmogaus Teisių Teismo 1978 m. balandžio 25 d. sprendimas byloje *Tyrer prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 5856/72.

[31] Jeremy McBride, *The Doctrines and Methodology of Interpretation of the European Convention on Human Ri-*

teismo jurisprudencija aiškina sistemiškai ir kompleksiškai, neatsietai nuo kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių ir demokratinių vertybių. Dėl to teisę į minties laisvę galima laikyti ne tik procedūrine, bet ir materialiąja, grindžiama bendro teisingumo supratimo principais[32]. EŽTT ne vienoje šios kategorijos byloje suformulavo taisyklę, kad teisė į minties laisvę yra absoliuti vertybė, kylanti iš minties kaip žmogaus sąmonės vidinio aspekto kategorijos, ir negali būti niekaip teisiškai ribojama[33]. Tačiau, kaip ir daugelyje EŽTT bylų, taikoma ir proporcingumo taisyklė, t. y. ši teisė gali būti ribojama tik tada, kai ji išreiškiama išoriškai ir jei tokia išraiška nesuderinama su gera morale, viešąja tvarka ir visuomenės saugumu, jos išraiška gali būti ribojama tiek, kiek tai yra teisėta ir būtina demokratinėje visuomenėje[34]. Tokį šios teisės turinio aiškinimą lemia ir jau anksčiau straipsnyje minėta dvilypė teisės į minties laisvę dimensija – vidinė ir išorinė, o ir pats proporcingumo principo taikymas neišvengiamai susijęs su vertybiniu aspektu. Kita vertus, pažymėtina ir tai, jog vidinės šios teisės išraiškos absoliutumas gali būti sunkiai įgyvendinamas praktiškai, pavyzdžiui, 2005 m. Jungtinės Karalystės byloje tėvai ir mokytojai teigė, kad jų minties laisvė pateisina fizinį baudimą, tačiau teismas priėmė jiems nepalankų sprendimą, nes išorinis veiksmas (fizinis baudimas) buvo laikomas vaikų teisių pažeidimu[35]. Tačiau toks teisės į minties laisvę aiškinimas tik patvirtina paminėtą EŽTT jurisprudencijoje stebimą tendenciją teisės į minties laisvę turinį aiškinti sistemiškai ir kompleksiškai, kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių, demokratinių vertybių kontekste. Taigi šio laikmečio ekonominių, kultūrinių, socialinių, nacionalinių ir tarptautinių iššūkių kontekste daugiasluoksnį teisės į minties laisvę turinį aiškinti vis sudėtingiau, reikia įvertinti daug ir sudėtingų kriterijų.

EŽTT nagrinėjamos bylos yra sunkios[36], jose keliami sudėtingi teisės taikymo ir aiškinimo klausimai, teismų praktika dėl ginčijamo teisės klausimo yra nevienoda arba jos apskritai nėra[37]. Ne išimtis ir EŽTT nagrinėjamos bylos, susijusios su teisės į minties laisvę turinio aiškinimu ir taikymu praktinėse situacijose. Tokiose bylose EŽTT remiasi ir vertybėmis grįstu teisės aiškinimo metodu, kuris išplėtojo minties laisvės turinį ir jos apsaugos aiškinimą. Šios ka-

---

ghts by the European Court of Human Rights (Council of Europe, 2021). https://rm.coe.int/echr-eng-the-doctrines-and-methodology-of-interpretation-of-the-europe/1680a20aee.

[32] Patrick O'Callaghan, et al., „The Right to Freedom of Thought: An Interdisciplinary Analysis of the UN Special Rapporteur's Report on Freedom of Thought", *The International Journal of Human Rights* 28 (1) (2024): 1–23. doi:10.1080/13642987.2023.2227100.

[33] Sjors Ligthart, „Reconsidering the absolute nature of the right to freedom of thought", *Human Rights Law Review*, Volume 25, Issue 3 (2025), https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaf018.

[34] EŽTT, „Factsheet – Freedom of religion", 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_freedom_religion_eng.

[35] „Article 9: Freedom of thought, belief and religion", 2001. https://www.equalityhumanrights.com/human-rights/human-rights-act/article-9-freedom-thought-belief-and-religion.

[36] Ronald Dworkin, „Hard cases", *Harward Law Review* 88, 6 (1975): 1057–1109.

[37] Juozas Valčiukas ir Asta Benetytė. „Teismo pareigos argumentuoti savo sprendimus turinio pokyčiai ir visuomenė", *Visuomenės pokyčiai ir teisė: Liber Amicorum Vytautui Šlapkauskui: straipsnių rinkinys*, 2023. https://cris.mruni.eu/cris/handle/007/47902.

tegorijos bylose EŽTT jurisprudencijoje stebima, kaip nuosekliai plėtojami demokratinėmis vertybėmis grįstas teisės į minties laisvės turinys, jos apsauga ir teisėtas ribojimas. Paminėtina ir tai, kad EŽTT savo jurisprudencijoje pasitelkia vertybinį teisės metodą ne kaip atskirą teisės aiškinimo instrumentą, o šalia kitų teisės teorijoje ir teismų praktikoje visuotinai taikomų teisės aiškinimo metodų (lingvistinio, teleologinio, istorinio, įstatymų leidėjo ketinimų ir kt.). Pastebėtina ir tai, kad EŽTT jurisprudencijoje vertybinio teisės aiškinimo metodas jau tampa neišvengiamas, norint išspręsti sunkias bylas, subalansuoti vertybes, užtikrinti fundamentalių žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugą ir priimti teisingą sprendimą.

Vertybinis teisės aiškinimo metodas remiasi visomis pagrindinėmis vertybėmis, kurias visuomenė puoselėja tautos kaip bendruomenės išlikimo garantiją ir kurios įtvirtintos teisinėje sistemoje[38]. Šiuo metodu aiškinamas teisės tekstas, kartu sprendžiamas visuomenėje kilęs (vertybinis) konfliktas laikantis bendro supratimo apie tam tikroje bendruomenėje tam tikru laiku vyraujančias vertybes. Kita vertus, šis teisės aiškinimo metodas yra sudėtingas, o kartais net ir rizikingas dėl plačios vertybių sąvokos[39]. Dėl to reikia visapusiškos teisinės, etinės, moralinės ir filosofinės teisės interpretuotojo diskursų sampratos, o teisės į minties laisvę kontekste vertinti ir iš pirmo žvilgsnio sunkiai suderinamus dalykus: individo psichinę autonomiją ir valstybės autoritetą, individo sąžinę ir gerą moralę bei viešąją tvarką[40].

Teisės į minties laisvę bylų kontekste šis metodas užtikrina, kad pagrindinėms ir absoliučioms žmogaus teisėms ir laisvėms, prie kurių, kaip jau minėta, priskiriama ir teisė į minties laisvę, bus suteikiamas prioritetas, akcentuojant minties laisvės, demokratinės visuomenės pagrindo, svarbą. Taip galima išvengti ar bent jau minimizuoti vertybinius konfliktus ir, be kita ko, užtikrinti platesnę žmogaus teisių ir laisvių apsaugą. Neretai sunkių bylų teisėjams, tai patvirtina ir EŽTT jurisprudencija, būtent ir tenka spręsti dviejų ar daugiau vertybių konkurenciją, todėl šis teisės aiškinimo metodas gali padėti siekti pusiausvyros, nepaneigdamas kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių ir užtikrindamas minties laisvę. Būtent dėl vertybėmis grįsto minties laisvės religijoje aiškinimo EŽTT jurisprudencijoje minties laisvė suprantama ne tik kaip laisvė praktikuoti tam tikrą religiją, bet ir su religija susijusius pasaulietinio gyvenimo aspektus: mitybą, darbą, aprangą ir pan.[41].

Sprendžiant sunkias bylas ir taikant vertybinio teisės aiškinimo metodą, kuris grindžiamas pagrindinėmis bendruomenėje puoselėjamomis vertybėmis, atsižvelgiama į nagrinėja-

[38] Asta Benetytė, „The Complexity of the Value-Based Approach in Legal Interpretation", iš *The Impact of War and Extraordinary Situations on Law in the Context of Agression against Ukraine* / Lyra Jakulevičienė, Patrick R. Hugg, Dmytro Luchenko (Eds.) (Berlin: Peter Lang, 2024). https://doi.org/10.3726/b22448.

[39] Ch. Blanc-Fily, „Les Valeurs dans la Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme. Essai Critique sur l'Interprétation Axiologique du Juge Européen", *The values in the case law of the European Court of Human Rights. Critical essay on the axiological interpretation of European judge.* (2015). Retrieved February 20, 2023, from http://www.revuedlf.com/theses/les-valeurs-dans-la-jurisprudence-de-la-cour-europeenne-des-droits-de-lhomme-essai-critique-sur-linterpretation-axiologique-du-juge-europeen/.

[40] Benetytė, *supra note*, 38.

[41] EŽTT, „Factsheet – Freedom of religion", 2023. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_freedom_religion_eng.

mos situacijos ir visuomenės, kurioje ji kilo, kultūrinį, socialinį, moralinį, etinį kontekstus ir taip visapusiškai atskleidžiamas teisės į minties laisvę turinys konkrečioje teisinėje situacijoje. Toks kontekstinis vertybinis teisių turinio aiškinimas atskleidžia įvairius požiūrius, tarpstančius visuomenėje jai itin jautriais klausimais (pavyzdžiui, šeimos samprata, eutanazija, abortai ir pan.), ir skirtingų vertybinių požiūrių įvairovėje siekia bendro sutarimo arba tolerancijos ir supratimo kitokiai minčiai. Kadangi, kaip minėta, teisės į minties laisvę turinys turi būti vertinamas neatsietai nuo kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių, vertybiniu metodu grįstas šios teisės turinio aiškinimas neabejotinai visapusiškai ir sistemiškai paaiškina ir apsaugo atitinkamai kitų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių turinį. Teisė į minties laisvę yra ne tik demokratinės visuomenės pamatas, bet ir jos evoliucionavimo ir pažangos veiksnys, lemiantis naujus atradimus, idėjas ir dėl to keičiantis žmonių sąmonę ir mintis.

Šis teisės aiškinimo metodas aktualus ir naujųjų pasaulio iššūkių kontekste – inovacijų, dirbtinio intelekto, neuromokslų, medicinos atradimų ir pan., kai iš žmogaus smegenų veiklos yra (bus) galima stebėti ir skaityti mintis, daryti psichikai įtaką[42]. Tokia technologinė pažanga neišvengiamai susijusi ir su minties laisve, individo autonomija ir galima grėsme teisei į minties laisvę kaip absoliučios ir fundamentalios vertybės egzistavimui. Vertybinis teisės aiškinimo požiūris, viena vertus, yra tarsi pamatas pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugai užtikrinti, esmingai nenukrypti nuo per metų metus jų susiklosčiusio turinio aiškinimo jurisprudencijoje, kita vertus, galintis pakeisti teisės į minties laisvę taikymo ribas atitinkamų iššūkių kontekste, keičiantis visuomenės požiūriui ir vertybėms. Taigi būtina iš naujo permastyti ir nuspręsti, kokios vertybės yra minties laisvės pamatas technologinės pažangos kontekste. Simon McCarthy-Jones siūlo, kad tokiu atveju būtina individą apsaugoti ir jam ,,užtikrinti laisvę nuo priverstinio minties atskleidimo, laisvę nuo bausmės už mintis ir laisvę nuo minties manipuliavimo“[43]. Sjors Ligthart teigia, kad ,,kuriant naujas absoliučias minties laisvės apsaugos priemones, laisvės apsaugos priemones galima perinterpretuoti, kad jos suteiktų reikiamas garantijas“[44], grindžiamas pamatinėmis vertybėmis.

Vienas iš naujųjų iššūkių, su kuriuo 2021 m. susidūrė visas pasaulis, COVID-19 pandemija. Pandemijos keliamų žmogaus teisių apsaugos ir ribojimų kontekste byloje *Vavrička prieš Čekijos Respubliką* EŽTT Didžioji kolegija turėjo spręsti, ar privalomi vaikų skiepai pažeidžia Konvencijos 8 ir 9 str., t. y. minties laisvę ir teisę į privatų gyvenimą[45]. Teismas

---

[42] Christoph Bublitz, „Freedom of Thought in the Age of Neuroscience“, *Archiv fuer Rechts und Sozialphilosophie* 100 (2014): 1–25.

[43] McCarthy-Jones S, „The Autonomous Mind: The Right to Freedom of Thought in the Twenty-First Century“, *Front. Artif. Intell.* 2:19 (2019). doi: 10.3389/frai.2019.00019; Simon McCarthy-Jones, „Freedom of thought is being threatened by states, big tech and even ourselves. Here's what we can do to protect it“, 2024. https://theconversation.com/freedom-of-thought-is-being-threatened-by-states-big-tech-and-even-ourselves-heres-what-we-can-do-to-protect-it-220266.

[44] Ligthart, *supra note*, 33.

[45] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2021 m. balandžio 8 d. sprendimas byloje *Vavrička ir kiti prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 47621/13 ir 5 kt. , ECLI:CE:ECHR:2021:0408JUD004762113.

turėjo pasisakyti tokiais vertybiniais aspektais kaip individo kūno autonomija, tėvų teisė ir laisvė auklėti savo vaikus, visuomeninė sveikatos apsauga ir socialinė gerovė. Iš teismo sprendime pateiktos argumentacijos matyti, kad teismas, aiškindamas šių vertybių turinį, rėmėsi proporcingumo principu ir vertybėmis grįstu teisės aiškinimu ir nusprendė usprendė, kad skiepai privalomi dėl visuomeninės gerovės ir kolektyvinės sveikatos apsaugos kaip vertybių reikšmingumo prieš individo minties, sąžinės laisvę ir kūno autonomiją[46]. Tai vienas iš naujausių pavyzdžių EŽTT jurisprudencijoje, iliustruojančių, kaip vertybėmis grįstas teisės aiškinimas taikomas naujųjų iššūkių kontekste. Anja Krasser, analizuodama EŽTT jurisprudenciją, susijusią su privalomais skiepais, teigia, kad šiose bylose teismo sprendimas priklauso nuo ,,vertybėmis grindžiamo mąstymo, kaip suderinti minties laisvę ir bendruomenės sveikatos interesus"[47]. EŽTT, anot Anja Krasser, pripažįsta ir reikšmingomis laiko abi vertybes, tačiau tam tikras situacijos kontekstas ir aplinkybės gali nulemti, jog dėl bendruomeninės sveikatos gali būti teisėtai apribojama asmens minties ir sąžinės laisvė[48].

Minties laisvės vidinis ir išorinis aspektai tampa svarbūs ir susiduriant su visais laikais egzistavusiais dezinformacijos ir propagandos reiškiniais. Tokiu atveju tiesiogiai kyla grėsmė asmens teisės į minties laisvę įgyvendinimui, nes dezinformacija ir propaganda siekiama tendencingai paveikti individo mintis, vertybines nuostatas ir įsitikinimus. Taip siekiama įsiskverbti į vidines individo mintis, kurioms tiek Konvencijos nuostatos, tiek EŽTT praktika suteikia specialų apsaugos statusą, nes tai svarbiausia individo psichinės autonomijos ir žmogaus orumo vertybė. Taigi autonomiškas asmens mąstymo procesas sutrikdomas. Be to, dezinformacija ir propaganda veikiamos ir minties laisvės išorinės išraiškos galimybės, nes tendencingai skleidžiama propaganda riboja demokratinį pliuralizmą. Dar 1922 m. britų filosofas, matematikas Bertrand Arthur William Russell teigė, kad esant tam tikroms sąlygoms valstybės institucijos tendencingai formuoja viešąją nuomonę, o švietimas, spauda ir religija naudojami ne nepriklausomam mąstymui skatinti, o paklusniai visuomenei kurti ir visuotinai priimtinoms pažiūroms skleisti[49]. Pasak Russello, laisva mintis reikalauja atvirumo įvairioms nuomonėms ir drąsos abejoti visuotinai pripažintomis idėjomis[50]. Šis mokslininkas teigia ir tai, kad karo sąlygomis propaganda tampa ypač pavojinga, nes tokiomis aplinkybėmis protą pakeičia emocijos ir manipuliavimas jomis[51].

Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūros duomenimis, per pastaruosius penkerius metus neapykantos nusikaltimų skaičius išaugo penktadaliu ir tai taip pat yra vienas iš

[46] *Ibid*.

[47] Anja Krasser, „Compulsory Vaccination and the ECtHR: What to Expect", *Graz Law Working Paper* No 04–2021 (March 4, 2021), https://ssrn.com/abstract=3797859.

[48] *Ibid*.

[49] Bertrand Russell, „Free Thought and Official Propaganda", 1922. https://www.gutenberg.org/files/44932/44932-h/44932-h.htm.

[50] *Ibid*.

[51] *Ibid*.

naujųjų globalizacijos iššūkių[52]. Kita vertus, vis dažniau keliamas klausimas, ar pastangos reguliuoti neapykantos kurstymą nepažeidžia teisės į minties ir saviraiškos laisvę[53]. Tačiau, pasak Jungtinių Tautų vadovo A. Guterreso, „kovoti su neapykantos kalba nereiškia riboti ar drausti žodžio laisvę. Tai reiškia neleisti neapykantos kalbai peraugti į kažką pavojingesnio, ypač į diskriminacijos, priešiškumo ir smurto kurstymą, kuris draudžiamas pagal tarptautinę teisę“[54]. Taigi tiek propagandos ir dezinformacijos, tiek neapykantos nusikaltimų atvejais teisė į minties laisvę ir jos apsauga išlieka demokratinio pliuralizmo pamatu.

Vertybėmis grindžiamas teisės aiškinimas prisideda ir prie teisės, kaip pagrindinės žmonių santykių reguliavimo sistemos, grindžiamos teisės viršenybės ir fundamentalių žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo principais[55], dinamiškumo ir lankstumo. Tiek EŽTT taikomos europietiškojo konsensuso, vertinimo laisvės, Konvencijos kaip „gyvo instrumento“ doktrinos, tiek vertybėmis grįsto metodo taikymas sprendžiant bylas yra neišvengiami šio teismo, įgyvendinančio Konvencijos tikslus nuolat besikeičiančiame pasaulyje, veikloje.

5. TEISĖ Į MINTIES LAISVĘ ŠIUOLAIKINIŲ IŠŠŪKIŲ KONTEKSTE: TEISINĖ PRAKTINĖ PERSPEKTYVA

5.1. Dezinformacijos ir propagandos iššūkiai minties laisvei Europoje

LRKT savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad Lietuvos valstybė pagal Konstituciją grindžiama pliuralistinės demokratijos principu, kurio sudedamoji dalis – žiniasklaidos laisvė, kildinama iš Konstitucijos 25 str.[56]. Tokios pozicijos laikosi ir Europos Sąjungos Taryba, nurodanti, kad žiniasklaidos laisvė ir informacijos pliuralizmas yra būtina demokratinės Europos ir jos piliečių teisių apsaugos sąlyga[57]. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys, kad žiniasklaida ne tik suteikia informaciją, bet ir formuoja tam tikrą ideologiją, visuomenės požiūrį[58]. Kitaip tariant, žiniasklaida daro tiesioginį poveikį žmogaus mąstymui, nuostatoms ir minties procesams.

Žiniasklaida, kaip buvo pažymėta Seimo Ateities komiteto diskusijoje „Šiandienos žiniasklaidos padėtis ir ateities perspektyva“, susiduria su daugybe iššūkių: greita technologine pažanga, socialiniais tinklais ir fragmentacija[59]. Tokia situacija susiklosto dėl sumažė-

[52] Nicolette Karina Kalfas, „When words become weapons: How hate speech threatens democracy“, 2025. https://www.idea.int/news/when-words-become-weapons-how-hate-speech-threatens-democracy.

[53] *Ibid*.

[54] *Ibid*.

[55] Valčiukas ir Benetytė, *supra note*, 37.

[56] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 141–5431.

[57] „Žiniasklaidos laisvė ES“, https://www.consilium.europa.eu/lt/policies/media-freedom-eu/#democracy

[58] „Žiniasklaida“, https://www.vle.lt/straipsnis/ziniasklaida/

[59] Arūnas Augustinaitis, „Ateities komitete-diskusija apie šiandienos žiniasklaidos padėtį ir ateities perspektyvas“, *Lietuvos Respublikos Seimas*, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35436&p_k=1&p_t=279172&p_a=1000&p_kade_id=10.

jusio pasitikėjimo institucijomis ir vis labiau ryškėjančių reiškinių, vadinamų netikromis naujienomis (angl. *fake news*) ir alternatyviais faktais (angl. *post-truth*), iškreiptas vaizdas akivaizdžiai išryškėjo COVID-19 pandemijos laikotarpiu[60].

Lietuvos Konstitucijos 25 str. 4 d. įtvirtinta, kad „laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės <...> dezinformacija", draudimas skleisti tam tikro turinio informaciją yra absoliutus[61]. LRTK yra išaiškinęs, jog dezinformacija, kuri pastaraisiais metais suintensyvėjo ir turi aiškų tikslą – manipuliuoti visuomene ir daryti žalą Konstitucijos ginamoms vertybėms, griauna pliuralistinės demokratijos pagrindus[62]. Europos Sąjungos Taryba dezinformaciją apibrėžia, kaip „melagingą ar klaidinantį turinį, kuris skleidžiamas siekiant apgauti arba gauti ekonominės ar politinės naudos"[63]. Šios institucijos pažymėjo, kad tokia informacija kelia realią grėsmę „minties laisvei, teisei į privatumą <...>" ir kitoms pagrindinėms teisėms[64]. Sparti informacijos sklaida internete sukuria palankią terpę netikroms naujienoms, tampančiomis reikšmingu tiek tarptautinės, tiek nacionalinės teisės reguliavimo objektu[65].

Konvencijos 10 str. įtvirtina saviraiškos laisvę, o EŽTT *fake news* reiškinį aiškina minėtos nuostatos šviesoje, nors tikslaus šio termino apibrėžimo savo jurisprudencijoje nepateikia. Iš jurisprudencijos matyti, jog saviraiškos laisvę teismas aiškina peržengdamas lingvistinį, sisteminį ar teleloginį normos aiškinimą. Ši laisvė apima ne tik teisę turėti ar skleisti informaciją, bet teisę gauti idėjas ir informacijas įvairiomis komunikacijos formomis, galimybę kurti, eksponuoti ir platinti meno kūrinius ir kt.[66] Vis dėl to ši laisvė nėra absoliuti, 10 str. 2 d. numato ribojimus, kurie būtini demokratinėje visuomenėje, sąlygas, kai tai nustatyta įstatymu, siekiant teisėto tikslo. EŽTT yra pabrėžęs, jog pats įstatymas turi atitikti „kokybės" reikalavimus: jis turi būti pakankamai tikslus, kad asmuo numatytų savo veiksmų pasekmes ir atitinkamai reguliuotų savo elgesį[67]. EŽTT pirmą kartą terminą *fake news* pavartojo

---

[60] Dennis Schulting, „Maturity, Freedom of Thought and Emancipation-On Kant`s What Is Enlightenment?", *Journal of Philosophical Investigations* 18, 47 (2024): 285, https://philarchive.org/rec/SCHMFO-6.

[61] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 87–3274; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 113–4131.

[62] *Oficialioji konstitucinė doktrina. Svarbiausios nuostatos 1993–2025,* (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2025), 8, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d. https://lrkt.lt/data/public/uploads/2025/10/konstitucines-doktrinos-nuostatos-1993-2025-web.pdf.

[63] „Disinformation and democratic resilience", Council of the European Union, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://www.consilium.europa.eu/en/policies/disinformation-and-democratic-resilience/.

[64] *Ibid.*

[65] Marijana Mladenov, Amer Fakhoury, „The ECtHR Jurisprudence on „Fake News": Searching for Truth", iš *XXII International Scientific Conference „Legal Days-Prof. Slavko Carić"- „Law and Justice", International Law and the Challenges of Contemporary* Society (2025): 301, https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/proc-0052/2025/proc-00522501300M.pdf.

[66] *Ibid*., 303.

[67] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2007 m. spalio 22 d. sprendimas byloje *Lindon, Otchakovsky-Laurens ir July prieš Prancūziją*, pareiškimų Nr. 21279/02 ir 36448/02, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82846.

byloje *Brzeziński prieš Lenkiją*[68]. Nors nė viena proceso šalis šio termino neįgarsino, Teismas jį pavartojo spręsdamas ginčą rinkimų kontekste, užkirsdamas kelią melagingai informacijai, galinčiai paveikti rinkimų rezultatus[69]. Teismas pabrėžė, kad 10 str. iš esmės leidžia taikyti tik minimalius ribojimus kalbai, susijusius su viešuoju interesu, taip pat pabrėžė, jog išrinkti pareigūnai turi toleruoti platesnes priimtinos kritikos ribas[70]. Tolesnė EŽTT jurisprudencija išryškina pagrindinius saviraiškos laisvės principus, laikomus kertiniais šiuolaikiniame pasaulyje. O byloje *Delfi AS prieš Estiją* suformulavo skaitmeninės erdvės principą, kad interneto platformos nėra vien pasyvios informacijos perdavėjos ir gali būti laikomos atsakingos už vartotojų paskelbtus šmeižikiškus komentarus[71]. Teismas akcentavo, kad „Delfi", komercinis naujienų subjektas, kontroliuojantis ir gaunantis naudą iš skaitytojų įsitraukimo, turi pareigą imtis priemonių užkirsti kelią arba pašalinti žalingus komentarus[72]. Ši atsakomybė sietina su pareiga aktyviai filtruoti klaidinančią informaciją kitų asmenų teisėms apsaugoti. Naujausioje byloje *Novaya gazeta* ir kiti prieš Rusiją EŽTT įvertino Rusijos pasitelktą *fake news* teisės aktams opozicijai slopinti ir žiniasklaidai kontroliuoti[73]. Šis sprendimas itin aktualus *fake news* kontekste, kadangi priemonės šiam reiškiniui reguliuoti negali būti pernelyg plačios ar politizuotos, tai gali kelti grėsmę demokratijai ir žiniasklaidos laisvei. Apibendrinant matyti, kad *fake news* ir dezinformacija kelia realią grėsmę minties laisvei ir demokratijos pamatams, tačiau EŽTT šiuos reiškinius vertina per saviraiškos laisvę, nepateikdamas savarankiško apibrėžimo. Teismas akcentavo savo jurisprudencijoje, kad valstybė gali riboti melagingą informaciją, tačiau ribojimo priemonės negali būti perteklinės ar politizuotos.

Dezinformacija nėra vienintelis reiškinys, keliantis grėsmę minties laisvei, lygiagrečiai ir išvien veikia propaganda. Lietuvos Konstitucijos 135 str. 2 d. tiesiogiai įtvirtina, kad „Lietuvos Respublikoje karo propaganda draudžiama", aiškindamas šią nuostatą LRKT pažymėjo, kad valstybė privalo imtis priemonių prieš tokios informacijos sklaidą, pasitelkdama nacionalinį visuomeninį transliuotoją[74]. Propaganda (lot. *propago* „skleidžiu, platinu") – tai tam tikrų idėjų ir kitokios informacijos skleidimas sąmoningai manipuliuojant faktais[75]. Darytina išvada, kad tokios informacinės sklaidos esmė yra kryptingai daryti įtaką žmogaus sąmonei, pasitelkiant emocinius naratyvus ir sąmoningai iškraipant faktus. Toks poveikis

[68] Mladenov ir Fakhoury, *supra note*, 62.

[69] *Ibid*., 304.

[70] *Ibid*.,304.

[71] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2015 m. birželio 16 d. sprendimas byloje *Delfi AS prieš Estiją*, pareiškimo Nr. 64569/09, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155105.

[72] *Ibid*.

[73] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2025 m. vasario 11 d. sprendimas byloje *Novaya Gazeta ir kiti prieš Rusiją*, pareiškimų Nr. 11884/22 ir kiti, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-241738.

[74] *Oficialioji konstitucinė doktrina. Svarbiausios nuostatos 1993-2025*, (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2025), 8, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d. https://lrkt.lt/data/public/uploads/2025/10/konstitucines-doktrinos-nuostatos-1993-2025-web.pdf.

[75] „Propaganda", Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://www.vle.lt/straipsnis/propaganda/.

tampa veiksmingas, kai asmuo nevertina informacijos kritiškai, netikrina šaltinių, o tai dažnai nutinka dėl pernelyg didelio informacijos kiekio, pasiekiamo kelių mygtukų paspaudimu. Europos Parlamento rezoliucija dėl ES strateginės komunikacijos, norint neutralizuoti prieš ją nukreiptą trečiųjų šalių propagandą (2026/2030(INI)), akcentuoja, kad šių dienų propaganda siekia daryti įtaką demokratinių valstybių sprendimams ir visuomenės suvokimui, tai negali būti suvokiama kaip informacinė sklaida. Parlamentas atkreipė dėmesį ir pabrėžė, kad tam naudojamos įvairios priemonės: valstybės finansuojamos medijos, socialinių tinklų struktūros ir „troliais" paremtos kampanijos[76]. Pastarųjų tikslas – be dezinformacijos, formuoti alternatyvius naratyvus geopolitiniams veiksmams pateisinti, Europos Sąjungai silpninti ir skaldyti ir taip ardyti demokratijos pamatus.

EŽTT jurisprudencijoje propagandą, kaip ir dezinformaciją, aiškina Konvencijos 10 str. šviesoje. *Kirkorov prieš Lietuvą* byloje kilo ginčas, nes Lietuvos valdžios institucijos nustatė, kad pareiškėjas veikė kaip Rusijos Federacijos minkštosios galios instrumentas ir pats neneigė, jog jis Lietuvoje buvo dezinformacijai ir propagandai skleisti. Iš bylos matyti, jog propaganda buvo nukreipta į vietos rusų bendruomenes, rusakalbius ir visus, kurie ilgisi „Sovietų Sąjungos didybės laikų"[77]. Galima daryti išvadą: EŽTT sąmoningai savo jurisprudencijoje nepateikia konceptualaus propagandos apibrėžimo. Priešingai, Teismas akcentuoja, jo funkcija nėra „apibrėžti jų nacionalinius interesus, t. y. kištis į sritį, tradiciškai tapusiai esminiu valstybės suvereniteto elementu[78]. Vis dėlto susiklosčius tokiems teisiniams santykiams, Teismas vertina tik, ar valstybės reakcija į informacinę grėsmę atitiko Konvencijos 10 str. 2 d. nustatytus teisėtumo, teisėto tikslo ir būtinybės kriterijus. Byloje *Özer prieš Turkiją* EŽTT akcentavo vieną kertinių Konvencijos 10 str. 2 d. ribojimų sąlygų, t. y. įstatymo „kokybės" reikalavimą. Teismas pabrėžė, kad saviraiškos ribojimas turi būti grindžiamas aiškiu ir numatomu įstatymu, kad asmuo suvoktų, koks elgesys gali lemti atsakomybę[79]. Numatomumo standartas reikalauja nacionaliniams teismams teisės nuostatas aiškinti nuosekliai ir aiškiai[80].

5.2. Antisemitizmas ir neapykantos kurstymas kaip netiesioginė grėsmė minties laisvei Europoje

Viena iš Konstitucijos garantuojamų laisvių yra nekliudomai ieškoti, gauti ir skleisti informaciją, o tai yra vienas iš atviros, teisingos ir darnios pilietinės visuomenės pagrindų[81].

[76] „2016 m. lapkričio 23 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl ES strateginės komunikacijos, siekiant neutralizuoti prieš ją nukreiptą trečiųjų šalių propagandą (2016/2030(INI))", Europos Parlamentas, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:52016IP0441.

[77] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2024 m. kovo 19 d. sprendimas byloje *Kirkorov prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 12174/22, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-233417.

[78] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2019 m. lapkričio 26 d. sprendimas byloje *Zarubin prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 69111/17 ir kt., žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200110.

[79] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2020 m. vasario 11 d. sprendimas byloje *Özer prieš Turkiją (Nr. 3)*, pareiškimo Nr. 69270/12, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6635928-8811395.

[80] *Ibid.*

[81] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr.

LRKT savo jurisprudencijoje yra pažymėjęs, kad ši teisė nesaugo saviraiškos formų, kuriomis daromos nusikalstamos veikos, diskriminuojama ar reiškiama neapykanta rasiniu, tautiniu ar kitais netoleruojamais pagrindais[82]. Tad būtina atkreipti dėmesį, jog nusikalstama veika negali būti aiškinama tik lingvistiniu būdu, į šią sąvoką patenka visi veiksmai, priešingi teisei[83]. EŽTT jurisprudencija tiksliai apibrėžia saviraiškos laisvės ribas ir akcentuoja, kada jos peržengiamos: norint diskriminuoti, smurtauti ir skleisti neapykantą[84]. Iš to matyti Teismų iškeliamą saviraiškos laisvės svarbą darnioje, demokratinėje visuomenėje, kartu ir šios teisės neabsoliutinimą. Panaši nuostata įtvirtinta Konstitucijos 28 str., nurodančiame, kad asmuo, naudodamasis savo laisvėmis, negali pažeisti Konstitucijos saugomų vertybių ir kito žmogaus laisvių.

Antisemitizmas, dažniausiai pasireiškiantis politiniais, ekonominiais ar socialiniais veiksmais, suvokiamas kaip priešiškas ar iš anksto neigiamas nusistatymas prieš žydų tautą[85]. Remiantis tam tikrais naratyvais ar tikslingai kraipant faktus darytina išvada, kad žydų tauta išskiriama dėl tautybės, todėl šiame darbe analizuojamas diskriminavimas tautos pagrindu. Antisemitizmas tampa ypač pavojingas, įgavęs neapykantos kurstymo (angl. *hate speech*) išraišką. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas atkreipė dėmesį: tarptautinėje teisėje nėra vieno neapykantos kalbos apibrėžimo, tačiau dėl interneto ir socialinių tinklų specifikos tokia kalba gali greitai ir plačiai sklisti[86]. Teismas laikosi EŽTT suformuluotos jurisprudencijos, įgalinančios socialinio tinklo „Facebook“ komentarus pripažinti pavojingais. Išimtis nedaroma net ir vienam kurstančiam komentarui, kuris vertinamas labai atsakingai ir rimtai. LR baudžiamojo kodekso 170 str. numato baudžiamąją atsakomybę už kurstymą prieš tautines, rasines, etnines ar kitas žmonių grupes[87].

Siekiant atskleisti, kaip neapykantos kurstymas tautybės pagrindais veikia asmens minties laisvę, būtina analizuoti LRKT R. Žemaitaičio bylos išvadą, konstatavusią Seimo narį viešais pasisakymais šiurkščiai pažeidus Konstituciją ir sulaužius priesaiką. Šioje konstitucinės justicijos byloje KT laikėsi savo iki šiol suformuotos jurisprudencijos dėl Seimo nario teisinio statuso, pirmiausia pažymėdamas, jog Tautos atstovo statusas skiriasi nuo visų kitų

117–4239.

[82] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 113–4131.

[83] *Ibid.*

[84] Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. gruodžio 20 d. sprendimas byloje *Zemmour prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 63539/19, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222103, https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7527110-10334050.

[85] „Antisemitizmas“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://www.vle.lt/straipsnis/antisemitizmas.

[86] „Lietuvos Aukščiausio Teismo 2024 m. kovo 1 d., nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-58-489/2024“, *Liteko*, žiūrėta 2026 m. kovo 20 d., https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=f7104ef0-5ee1-4a5d-80b7-e931b30f617d.

[87] Edgaras Bartosevičius, „Neapykantos kurstymas Lietuvos teismų praktikoje“, Mano teisės, 2015 m. gegužės 5 d. https://manoteises.lt/straipsnis/neapykantos-kurstymas-lietuvos-teismu-praktikoje/#.

piliečių statuso[88]. Seimo narys, kaip profesionalus politikas, privalo vadovautis Konstitucija, valstybės interesais ir savo sąžine, tačiau tokia diskrecijos teisė negali atitrūkti nuo Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių, Tautos ir Lietuvos valstybės interesų[89]. Akivaizdžiai matyti Teismą nuosekliai akcentuojant, Tautos atstovams taikomi aukštesni elgesio ir atsakomybės standartai, bet kartu su platesnėmis konstitucinėmis teisėmis tenka ir papildomų pareigų. Jos, be Konstitucijos ir jai neprieštaraujančių įstatymų, skiriamos po iškilmingos Seimo nario priesaikos, įpareigojančios elgtis sąžiningai, vengti elgesio, žeminančio Tautos atstovybės reputaciją ir autoritetą[90]. Šiai išvadai priimti buvo aktuali nuo žmogaus įsitikinimų ir raiškos neatsiejama informacijos laisvė – darnios pilietinės visuomenės ir demokratinės valstybės pagrindas[91]. Nors, kaip pažymėta LRKT jurisprudencijoje, turėti įsitikinimus apskritai negali būti ribojama jokiais pagrindais, kadangi tai privatus žmogaus reikalas, o reikšti įsitikinimus ir juos skleisti nėra absoliuti teisė. Šia teise negalima naudotis pažeidžiant kitas Konstitucijos vertybes: žmogaus sveikatą, garbę orumą ir konstitucinę santvarką. Šis vertybių sąrašas nelaikomas baigtiniu[92].

Seimo narys gali turėti ir laisvai reikšti įsitikinimus, kurie skiriasi nuo daugumos požiūrių, jo, profesionalaus politiko, ypatingas teisinis statusas, visuomeninis žinomumas ir reali įtaka rinkėjų nuomonei ir elgesiui lemia pareigą ypač atsakingai naudotis įsitikinimų raiškos ir informacijos laisve[93]. Nors LRKT ir neanalizuoja šioje justicijos byloje minties teisės kontekste, tiesiogiai konstatuoja, kad Seimo nario pasisakymai gali formuoti visuomenės nuostatas, tiesiogiai ar netiesiogiai veikdami žmonių mąstymą. Teismas tai sieja su Seimo nario statusu, nepamiršdamas R. Žemaitaitį esant teisininku ir atsižvelgdamas į jo pasakymų, kurie jie gali atrodyti turintys didesnį autoritetą, svorį. Seimo narį įpareigoja vadovautis tautinės santarvės puoselėjimo imperatyvu, pagarbos žmogaus orumui, vengti nepakantumo tarp asmenų ar jų grupių[94]. Tokia informacijos sklaida, kuria žeminamas žmogaus orumas, priešiškas tautinėms bendrijoms, kelia pavojų tautinei santarvei, visuomenės saugumui ir viešajai tvarka[95]. Žmonių mintis veikia ir koreguoja girdimi tam tikri komentarai apie išskirtą tautinę rasę, tad nieko keista, jog jie priverčia suklusti ir susimąstyti. Teisėjų kolegija, plėtodama argumentus šioje konstitucinės justicijos byloje, išsamiai remiasi EŽTT jurisprudencija. EŽTT nuosekliai akcentuoja politikams keliamus aukštesnius saviraiškos standartus – statusas įgalina didesnę jėgą rinkėjų nuostatoms formuoti ir tam tikriems veiksmams skatinti[96]. Neapykantos kalba atlieka ne vieną vaidmenį. Ji pasitelkiama

[88] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.
[89] *Ibid.*
[90] *Ibid.*
[91] *Ibid.*
[92] *Ibid.*
[93] *Ibid.*
[94] *Ibid.*
[95] *Ibid.*
[96] *Ibid.*

ne tik raginant smurtauti, kartais užtenka ką nors išjuokti, įžeisti, šmeižti tam tikrą gyventojų dalį ar skatinti diskriminaciją[97]. Ne visuomet neapykantos kalbos esti atviros, kai kada išreiškiamos agresyviomis pastabomis, numatomais pareiškimais[98]. Neatsitiktinai EŽTT pateikta praktika atitinka jau anksčiau minėtus LRKT argumentus. Dar kartą įsitikinta: Seimo nario statusas, jo įžvalgos ar skleidžiama informacija tiesiogiai veikia visuomenės minties laisvę. Ji įgalinama, formuojant priešiškas nuostatas, skatinant stereotipus, turinčius tiesioginę įtaką asmens mąstymo procesams. Kadangi R. Žemaitaitis, pateikdamas informaciją, vartojo ekspresyvią leksiką, rašytinės raiškos priemones teiginiams pabrėžti: didžiąsias raides, šauktukus, perdėtus apibendrinimus ir šią informaciją skleidė sistemingai, tai suponuoja supratimą, kad ši informacija buvo paskleista apgalvotai[99]. Be kita ko, pasinaudojant Seimo nario statusu, savo žinomumu ir realia galimybe pasiekti plačią auditoriją, taip pat ir interneto, kaip informacijos sklaidos priemonės ypatumus, t. y. galimybę turinį matyti neribotą laiką, juo dalintis ir komentuoti, paskleista informacija išplito itin greitai ir pasiekė daug žmonių[100]. Tokios informacijos mastas ir intensyvumas, neabejotina, gali formuoti visuomenės nuostatas ir veikti tam tikrų asmenų grupių minties laisvę, todėl tokia sisteminė neapykanta yra ir turėtų būti laikoma ir netiesioginiu teisės į minties laisvę pažeidimu.

IŠVADOS

Teisės į minties laisvės sampratos permąstymui gali būti naudingas Imanuelio Kanto išgrynintas autonomijos principas. Kaip metodologinis pagrindas jis galėtų tapti pagalbiniu atskleidžiant teisės į minties laisvę sampratą šių dienų iššūkių kontekste. Be to, nors teisė į minties laisvę laikoma absoliučia teise, jos permąstymo procese neišvengiama yra ir atnaujinta diskusija dėl tradicinio teisėje skirstymo į *forum internum* ir *forum eksternum*. Išplėstinės minties kaip dar vieno skirstymo pagrindo idėja yra aktuali, o jos įsitvirtinimui dar reikalingi tarpdisciplininiai tyrimai.

Žvelgiant į teisės į minties laisvę įtvirtinimą Europos šalių konstituciniame reguliavime, galima pastebėti, kad dažniausia ši teisė formuluojama lakoniškai ir yra įtvirtinta vienoje nuostatoje kartu su teise į sąžinės laisvę ir teise į religijos laisvę. Teismų praktikoje taipogi teisė į minties laisvę analizuojama sistemiškai per trijų laisvių – minties, sąžinės ir religijos – prizmę. Nacionalinių ir tarptautinių teismų praktikoje neapykantos kurstymo, dezinformacijos, propagandos bylose, pastebima, dažniau paminima ir aiškinama teisė į minties laisvę. Manytina, kad neapykantos kurstymu, pavyzdžiui, skleidžiant antisemitines idėjas, kyla netiesioginė asmens ar asmenų grupės teisės į minties laisvę pažeidimo grėsmė. Taipogi akcentuotina, kad teisės į minties laisvę ribos peržengiamos naudojant dezinforma-

[97] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.

[98] *Ibid.*

[99] *Ibid.*

[100] *Ibid.*

cijos ir propagandos įrankius. Manytina, kad teismų praktika artimiausiu laiku keisis, teisės į minties laisvę samprata bus permąstyta ne tik mokslininkų, bet ir teisėkūros iniciatyvų, ir bus reinterpretuotas dabartinis teisės aiškinimas.

RECONSIDERING THE CONCEPT OF THE RIGHT TO FREEDOM OF THOUGHT IN THE CONTEMPORARY REALITY

ASTA BENETYTĖ, DOVYDAS SAJENKO, JUOZAS VALČIUKAS

SUMMARY. *Rethinking the concept of the right to freedom of thought is inevitable in the current security atmosphere. The principle of autonomy of the philosopher Immanuel Kant can serve as a basis for this, on the basis of which the chapter discusses the topic of the right to freedom of thought and its concept. The question is raised whether the traditional division of law into forum internum and forum externum is not outdated and, in the case of the right to freedom of thought, may not correspond to reality. A comparative analysis is used to review how constitutional legal regulation differs in European countries. The interpretation of the right to freedom of thought, set out in the practice of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania and the European Court of Human Rights, is also analyzed. Finally, attention is drawn to today's challenges - disinformation, propaganda and incitement to hatred - as an indirect intervention in the essence of the right to freedom of thought.*

The article states that the principle of autonomy can be used as a methodological basis when rethinking the essence of the content of the right to freedom of thought. While agreeing that the concept of freedom of thought has changed, it is noted that a change in the widespread division into forum internum and forum externum is also necessary. In order to protect freedom of thought, it is useful to further develop research into the possibilities of establishing an expanded concept of thought in law. Constitutional legal regulation in Europe is similar, usually defining the provision of the right to freedom of thought in a concise manner. Court practice on the issue of the right to freedom of thought usually analyzes it indirectly, i.e. through the aspects of the right to conscience, religion, dignity or privacy. In the modern reality, in which the right to freedom of thought is considered the basis of a democratic society, when brain scanning and mind-reading technologies are constantly being improved, when disinformation, propaganda machines and an abundance of cases of incitement to hatred penetrate the reality of social life, adjusting the thinking, thoughts and value attitudes of a person, a group of people or society, it inevitably becomes important to rethink the concept of the right to freedom of thought. Because rethinking the right to freedom of thought also rethinks the essence of democracy and its resilience.

KEYWORDS: right to freedom of thought, principle of autonomy, value-based method of legal interpretation, disinformation, propaganda, incitement to hatred, anti-semitism.

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: ŽMOGAUS TEISĖS XXI AMŽIUJE

Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys

CONSTITUTIONES ET LIBERTATES: HUMAN RIGHTS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY

Peer-Reviewed Academic Articles Collection

MRU

Vilnius, 2026

Redakcinė kolegija / Editorial board:

Prof. dr. **EGLĖ BILEVIČIŪTĖ** (atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief)
Doc. dr. **JOLITA MILIUVIENĖ** (atsakingoji redaktorė / Editor-in-Chief)
Dr. **KRISTINA KENSTAVIČIENĖ** (vykdančioji redaktorė / Executive editor)

Straipsnių recenzentai / Peer reviewers:

Prof. dr. **Eglė Bilevičiūtė,** doc. dr. **Tomas Girdenis,** prof. dr. **Egidijus Jarašiūnas,**
doc. dr. **Agnė Juškevičiūtė – Vilienė,** dr. **Kristina Kenstavičienė,**
doc. dr. **Jan Kudrna,** prof. dr. **Snieguolė Matulienė,** doc. dr. **Jolita Miliuvienė,**
dr. **Salomėja Fernandez- Montojo,** prof. dr. **Sanita Osipova,** prof. dr. **Rūta Petkuvienė,**
prof. dr. **Jānis Pleps,** praktikos prof. dr. **Rasa Ragulskytė – Markovienė,**
doc. dr. **Ernestas Spruogis, Sergej Stoma,** doc. dr. **Loreta Šaltinytė,**
prof. dr. **Algimantas Urmonas,** doc. dr. **Juozas Valčiukas,**
dr. **Mindaugas Verbickas,** dr. **Dalia Višinskienė,** dr. **Leda Žilinskienė.**

Aprobuota/Approved by:

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos tarybos 2026 m. gegužės 20 d. nutarimu,
Nr. 1T- 18.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*
Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

ISBN 978-609-488-136-7 (spausdintas)
ISBN 978-609-488-135-0 (internete) DOI: 10.13165/9786094881350

© Autoriai, 2026
© Mykolo Romerio universitetas, 2026

TURINYS

Lyra Jakulevičienė, Jolita Miliuvienė
Įvadas: žmogaus teisės XXI amžiuje 11

I. KONSTITUCIJA KINTANČIOJE TIKROVĖJE: AIŠKINIMAS IR TRANSFORMACIJA

Egidijus Jarašiūnas
Vis sugrįžtantis Konstitucijos aiškinimo specifiškumo klausimas 30

Egidijus Kūris
Apie pažodinį ir ne vien pažodinį Konstitucijos aiškinimą 66

Marek Zubik
Ką chaoso teorija gali pasiūlyti Konstitucijos kūrėjams? (anglų kalba) **99**

Mirosław Granat
Demokratinis teisinės valstybės principas ir teisinės valstybės krizė (Lenkijos atvejis) (anglų kalba) **108**

Irmantas Jarukaitis
Pusiausvyros tarp vienovės ir įvairovės paieškos Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje: Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnis ir 4 straipsnio 2 dalis (anglų kalba) **119**

Ernestas Spruogis
Keletas minčių apie tarptautinį konstitucionalizmą: ar tikrai tik nacionalinio konstitucionalizmo šešėlis? 142

Jolita Miliuvienė
Gynybinis konstitucionalizmas: strateginis konstitucinio dialogo naudojimas demokratijos atsparumui stiprinti 159

Alexandru Tănase
Nacionalinė konstitucinė tapatybė Europos Sąjungoje: tarp globalizacijos ir konstitucinio pliuralizmo (anglų kalba) **185**

Sanita Osipova
Laisvė mokslinėje doktrinoje ir teisinėse diskusijose Latvijos Respublikoje (anglų kalba) **203**

Mindaugas Verbickas
Žmogaus teisės ir demokratija: prigimtinės teisės teorijos perspektyva 218

Madis Ernits
Hibridinis konstitucinis teismas: naujasis standartas ar konstrukcijos trūkumas? (anglų kalba) **246**

Andrzej Jackiewicz
Nuo pergamento iki pikselių: kintantis Konstitucijos vaidmuo prisitaikant prie technologinės pažangos (anglų kalba) **261**

Jan Kudrna
Demokratijos ir laisvės supratimo tendencijos Čekijos Respublikoje pastaraisiais metais: ar jau laikas "antrajai respublikai"? (anglų kalba) **283**

Edita Žiobienė
Konstitucinio solidarumo principo reikšmė užtikrinant žmogaus teisių apsaugą **296**

Ieva Deviatnikovaitė
M. Römerio „Reprezentacija ir Mandatas": šimtas metų Lietuvos konstitucinės ir administracinės teisės doktrinai **316**

II. KONSTITUCINĖS ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTIJOS IR JŲ ĮGYVENDINIMAS

Asta Benetytė, Dovydas Sajenko, Juozas Valčiukas
Permąstant teisės į minties laisvę sampratą šiuolaikinėje realybėje **342**

Jānis Pleps
Susirinkimų laisvė: Baltijos šalių konstitucinės teisės vystymosi pamokos (anglų kalba) **373**

Oleksandr Petryshyn
Konstitucinės justicijos bylos pagal Ukrainos ombudsmeno kreipimusis (anglų kalba) **398**

Malkhaz Nakashidze
"Rusiškas įstatymas" apie užsienio įtakos skaidrumą, žmogaus teisės ir Gruzijos iššūkiai siekiant ES integracijos (anglų kalba) **410**

Algirdas Taminskas, Gabrielė Taminskaitė-Kočiūnė
Asmens teisė į vardą: teoriniai ir praktiniai dvigubų pavardžių suteikimo aspektai **431**

Dovilė Pūraitė-Andrikienė
Moterų teisių konstitucinė dimensija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos indėlis į lyčių lygybės doktriną **451**

Gintaras Švedas
Išimtinis bausmės švelninimas Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje **469**

Jolanta Zajančkauskienė
Ginamieji su negalia: konvencinės, Europos Sąjungos teisės nuostatos ir mokslinės diskusijos **488**

Anna Rytel-Warzocha
Laikinasis teisės prašyti prieglobsčio ir apsaugos sustabdymas prie Baltarusijos – Lenkijos sienos: valstybės institucijų konstitucinių ribų analizė (anglų kalba) **504**

Algimantas Urmonas
Viešasis interesas kaip konstitucinės pareigos matas administracinėje teisėje **520**

Eglė Bilevičiūtė, Aliona Gaidarovič, Salvija Mulevičienė
Konstitucinės saviraiškos ir informacijos laisvės derinimas su teise į asmens duomenų apsaugą žurnalistų ir kitų viešosios informacijos rengėjų atstovų teisės gauti informaciją kontekste **535**

Rūta Petkuvienė
Informacinis privatumas Lietuvos teismų sistemos veikloje kaip vienas iš konstitucinės teisės į privataus gyvenimo apsaugą aspektų **549**

André Dias Pereira, Rui Cascão
Medicininės atsakomybės sistema ir teisė į sveikatos apsaugą Portugalijoje (anglų kalba) **567**

Rasa Ragulskytė-Markovienė, Rūta Slidžiauskaitė-Maskoliūnė
Teisės į sveiką ir švarią aplinką gynimas klimato kaitos kontekste **580**

Agnė Juškevičiūtė-Vilienė
Konstitucinė teisė klimato kaitos akivaizdoje: konstituciniai teismai, valstybės atsakomybė ir žmogaus teisės **605**

Kristina Kenstavičienė
Naujasis alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos teisinis reguliavimas Lietuvoje ir nekarinė (civilinė) tarnyba Suomijoje **619**

Marta Murska
Individualus konstitucinis skundas Vokietijoje ir Ukrainoje kaip žmogaus teisių apsaugos instrumentas (anglų kalba). **645**

Saulius Katuoka
Povandeniniai kabeliai ir vamzdynai ir jų reglamentavimas pagal tarptautinę teisę **662**

APIE AUTORIUS **678**